

Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân: Hayatı, Eserleri ve “Hulâsatü'l-Kelâm Fî Beyâni Ümerâi'l-Beledi'l-Harâm” Adlı Eserinde Tevessül Hakkındaki Görüşleri

*Sayyid Ahmad ibn Sayyid Zaynî Dahlân: His Life, His
Books And His Opinions On Tawassul in The Book Titled
“Hulâsat al-Kalâm Fî Bayân ‘Umarā’ al-Balad al-Harām”*

Dr. Öğr. Üyesi

Mesut YİĞİT

Muş Alparslan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

orcid.org/0000-0002-9939-4235

m.yigit@alparslan.edu.tr

Atıf / Cite as

Yiğit, Mesut. “Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân: Hayatı, Eserleri Ve “Hulâsatü'l-Kelâm Fî Beyâni Ümerâi'l-Beledi'l-Harâm” Adlı Eserinde Tevessül Hakkındaki Görüşleri”. *Sufiyye*, 11 (Aralık/December 2021), 161-196.

Öz

Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân (öl. 1303/1886) Osmanlı'nın son döneminde Mekke-i Mükerrreme'de doğan önemli âlim ve sûfilerden biridir. Çok sayıda hocadan ders alan Seyyid Dahlân iyi bir eğitim sürecinden geçmiştir. Ancak ders aldığı hocaları içerisinde en çok istifade ettiği kişi Şeyh Osman b. Hasan ed-Dimyâtî eş-Şâfiî el-Ezherî el-Mekkî (öl. 1265/1849) olmuştur. Hocası ed-Dimyâtî'den zâhiri ilimlerin yanında Halvetiyye, Ayderûsiyye, Kâdiriyye, Nakşibendiyye ve Şâzeliyye tarikatlarının icâzetini de almıştır. Seyyid Dahlân; Mekke Şâfiî müftülüğü, şeyhu'l-ulemâ/reîsu'l-ulemâ'lık gibi önemli vazifelere getirilmiş ve bu görevleri titizlikle yürütmüştür. Eğitime çok önem veren Seyyid Dahlân pek çok talebe yetiştirmiş ve bu uğurda büyük çabalar sarf etmiştir. Seyyid Dahlân'ın yaşadığı dönemde Vehhâbî hareketi Arap yarımadasında siyasi olarak güçlenmiş, akîdevî konularda halkı baskı altına almıştır. Seyyid Dahlân, Vehhâbiler ve diğer oluşumlarla ilmî ve fikrî mücadele içine girerek Ehl-i Sünnet akidesinin önemli savunucularından olmuştur. Tasavvuf, akaid, siyer, tarih ve gramer gibi birçok alanda irili ufaklı pek çok eser telif eden Seyyid Dahlân, kitaplarında tevessül konusunu da işlemiştir. Tevessülün çeşitleri arasında en çok tartışılanı Yüce Allah'a yakın olduğu düşünülen şahıslarla tevessül yapılıp yapılmayacağı mevzuudur. Seyyid Dahlân eserlerinde tevessülün tüm çeşitlerinin caiz olduğunu delilleriyle işlemiş, Müslümanları tevessül inancı üzerinden tekdir edenlerin vahim bir hataya düştüklerini belirtmiştir. Bu çalışmada Seyyid Dahlân'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, daha sonra onun önemli eserlerinden biri olan *Hulâsatü'l-kelâm fi beyânî ümerâ'î'l-beledî'l-harâm*'da ele aldığı tevessül konusu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tarikat, Seyyid Dahlân, Hulâsatü'l-kelâm, Tevessül, Vehhâbîlik.

Abstract

Sayyid Ahmad ibn Sayyid Zaynî Dahlân (d. 1303/1886) is one of the most important scholars and Sufis who was born in Mecca in the last period of the Ottoman Empire. Sayyid Dahlân, who took lessons from many teachers, went through a good education process. However, the person he was most influenced by among the teachers he took lessons from was Sheikh Osman ibn Hasan al-Dimyâtî al-Shâfiî al-Azharî al-Makkî (d. 1265/1849). He learned the religious sciences from al-Dimyâtî, and also received the ratification of the Halvatiyya, Aidarûsiyya, Qâdiriyya, Naqshbandiyah and Shâdhiliyya sects from him. Sayyid Dahlân was appointed to important duties such as the Shâfiî Mufti of Mecca and the chief of scholars, and he carried out these duties meticulously. Sayyid Dahlân, who attaches great importance to education, trained many students and made great efforts for this purpose. During the time of Sayyid Dahlân, the Wahhâbî movement became politically stronger in the Arabian peninsula and put pressure on the people on issues related to creed. Sayyid Dahlân entered into a scientific and intellectual struggle with the Wahhâbîs and other groups, and became one of the important defenders of the Ahl al-Sunnah creed. Sayyid Dahlân, who wrote many books, large and small, in many fields such as Sufism, Aqaid, al-Sirah al-Nabawiyah, history and grammar, also dealt with the subject of tawassul in his books. Among the types of tawassul, the most debated issue is whether to make tawassul with righteous people who are thought to be close to Allah. Sayyid Dahlân, in his works, stated that tawassul is permissible with proofs, and stated that those who declare Muslims an unbeliever based on the belief of tawassul are making a big mistake. In this study, information about life and books of Sayyid Dahlân was given, and the subject of tawassul mentioned in one of his important books, *Hulâsat al-Kalâm Fî Bayân 'Umarâ' al-Balad al-Harâm*, was investigated.

Keywords: Sayyid Dahlan, Tasawwuf, Tariqah, *Hulasat al-kalam*, Tawassul, al-Wahhabiyyah.

Giriş

Tevessül sözlükte “kendisiyle bir başkasına yakınlık kurma, derece, vasıta” anlamlarını içeren “v-s-l/ وصل” kökünden türemiştir.¹ Râgıb el-İsfahânî (öl. 502/1108) vesilenin “arzu ile bir şeye ulaşma” mânasına geldiğini ve içinde barındırdığı “arzu” anlamından dolayı “v-s-l/ وصل” kelimesinden ayrıştığını ifade etmektedir.² Terim olarak tevessül, dua ederken iman, amel, Allah katında değeri olan biri veya onun dostlarından birisini araya koyarak herhangi bir talepte bulunma anlamına gelmektedir.³ Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “*Ey iman edenler! Allah’tan sakının ve O’na yaklaşmaya vesile arayın*”⁴ âyet-i kerîmesine istinaden tevessül, Yüce Allah’a yakarış ve dilekte bulunma araçlarından birisi olarak görülmüştür.⁵ Âyet-i kerîme ve hadis-i şerîflerin umumu göz önünde bulundurulduğunda tevessülün Yüce Allah’ın esmâ ve sıfatlarıyla, sâlih bir kişinin duasıyla, sâlih bir amelle ve Cenâb-ı Hakk’a yakın bir şahısla olabileceği söylenmiştir. Zikredilen bu tevessül çeşitlerinin ilk üçünün cevazı konusunda Müslümanlar arasında bir ihtilaf olmadığı ifade edilebilir. İhtilafa

¹ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, thk. Şihâbüddîn Ebû Amr (Beyrut: Dârü’l-Meşârî’, 2009), 696; Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu’l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü’l-Maârif, ts.), “vesile”, 6/4837; Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu’cemü’t-ta’rifât*, thk. Muhammed Siddîk el-Minşâvî (Kâhire, Dârü’l-Fadile, 2004), 211.

² Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1419/1998), 523-524.

³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları 2009), “vesile”, 700; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2016), “vesile”, 380; Tevessül hakkında literatür için bkz. Mehmet Necmettin Bardakçı, “Tasavvufî Bir Terim Olarak Tevessül ve Vesile”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/2 (1999), 33-48; Yusuf Şevki Yavuz, “Tevessül” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/6-8; Zekeriya Güler, “Vesile ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/10 (2003), 45-98; Ali Ataç, *Kelâm ve Tasavvuf Açısından Tevessül* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 1993); Abdulvehhab Gözün, “İbn Teymiyye’nin Tevessül Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /13 (Haziran 2018), 15-42; Hüseyin Akyüz, “Ebû Reyve’nin Tevessül Hadisi Konusundaki Görüşlerinin Tahlili”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/1 (Şubat 2011), 35-72; Muhammed Elmusatafa, *Tevhid ve Şirk Açısından Kelâmcılara Göre Tevessül* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020). Bunların dışında geçmişten günümüze kadar gerek ülkemizde gerekse Arap âleminde irili ufaklı birçok çalışma yapılmıştır.

⁴ Kurân Yolu, (Erişim 18 Kasım 2021), Mâide 5/35.

⁵ H. Kamil Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1431/2010), 245.

konu olan kısım ise şahıslarla vesile yapılıp yapılamayacağıdır.⁶ Vesile konusunu kapsamlı bir şekilde ele alan Seyyid Muhammed Alevî el-Mâlikî (öl. 2004) âyet ve hadislerin ışığında genel anlamda vesile çeşitlerinin tümünün caiz olduğunu, vesilenin her çeşidine veya şahıslarla yapılan vesileye karşı çıkanların ise sağlam bir dayanaktan yoksun olduklarını söylemiştir. Ona göre vesile konusundaki ihtilaf şekli olup meselenin özü ile ilgili değildir. Çünkü vesile kılınan şahıs ancak işlediği sâlih amellerden dolayı vesile edinilmiştir.⁷ Esasında tevessül, İslâm tarihinde bir kısım aykırı görüşleri ile bilinen Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn İbn Teymiyye (öl. 728/1328) ve takipçileri ile diğer İslâm âlimleri arasında tartışılan bir konu olmuştur.⁸ Vehhâbî hareketi ortaya çıktığında tekrar alevlenen tevessül konusu günümüzde de canlılığını kaybetmemiştir.⁹ Son dönemin büyük âlimlerinden Mekke Şâfiî müftülüğü, şeyhu'l-ulemâ'lık/reîsu'l-ulemâ'lık görevini yürüten Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân (öl. 1304/1886) da bu tartışmanın içine girmiş ve eserlerinde tevessül bahsine geniş yer vermiştir. Seyyid Dahlân, eşyanın meydana gelmesinde sebeplerin birer vesile olmaktan başka rolleri olmadığını, tevessüle de böyle bakılması gerektiğini söylemiştir. Ona göre sâlih amellerle yapılan tevessül meşru olduğu gibi şahıslarla yapılan tevessül de meşrudur. Sebep cihetinden ibadetleri yerine getirmek huzura kavuşmanın, gıda almak doymanın vesilesi olduğu gibi fazilet sahibi kimselerle tevessül de matluba ulaşmanın vesilesidir. Hakiki müessir yalnız Yüce Allah'tır. O, gerçekte etki edenin Cenâb-ı Hakk olduğunu ikrar eden bir müminin şirk ile itham edilmesinin büyük bir yanlış olduğunu ifade etmiştir. Döneminde tevessül anlayışı üzerinden tevessülü benimseyen Müslümanları tekfir eden Vehhâbîlere karşı reddiyelerde bulunmuştur. Devrinin önde gelen ilim adamlarından ve sûfilerinden biri olan Seyyid Dahlân'ın Arap yarımadasına nüfuz etmeye çalışan Vehhâbî hareketine karşı fikrî mücadeleye girmesi, Ehl-i Sünnet akidesini savunan önemli eserler kaleme alması bilhassa Hicâz bölgesini yöneten şerifler hakkında başka yerlerde bulunamayacak bilgileri

⁶ Bardakçı, "Tasavvufî Bir Terim Olarak Tevessül ve Vesîle", 38; Orhan Çeker, *Tasavvufî Meselelere Fıkhi Bakış* (İstanbul: Rühle Kitap, 2020), 73-88.

⁷ Seyyid Muhammed b. Seyyid Alevî el-Hasenî, *Mefâhîm yecibu en tusahhah* (Dubai: Dâiretü'l-Evkâfi ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1995), 116-193.

⁸ İbn Teymiyye'nin tevessül konusundaki fikirlerini tartışan çalışma için bk. Gözün, "İbn Teymiyye'nin Tevessül Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım", 15-42.

⁹ Güler, "Vesîle ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri", 46.

kaydetmiş olması onun temayüz ettiği hususlardandır.¹⁰ Ancak eserlerinde Türklerin İslâm dinine ve Müslümanlara yaptıkları hizmetleri öven, Osmanlı Devleti'nin Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ve dört râşid halife döneminden sonra en iyi devlet örneğini sunduğunu, Ehl-i Sünnetin müdafisi olduğunu ifade eden¹¹ Seyyid Dahlân'ın ülkemizde pek tanınmadığı söylenebilir. Gerçekten Seyyid Dahlân gibi I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce çalkantılı bir dönemde yaşayan ve Osmanlı Devleti'ne, hilâfet makamına sadakatle bağlı Arap coğrafyasındaki birçok velûd müellifin hayatları ve çalışmaları incelenmeyi beklemektedir. Seyyid Dahlân'ın tevessüle karşı sert tutum gösteren Vehhâbilerin siyasi olarak güçlendiği bir dönemde yaşaması, büyük bir ilmî birikime sahip bir âlim olarak tevessül konusundaki görüşlerini önemli kılmaktadır. Aslında ülkemizde Seyyid Dahlân hakkında *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde İrfan Aycan'ın yazarı olduğu "Dahlân, Ahmed b. Zeynî" maddesi dışında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Arap ülkelerine bakıldığında onun hakkındaki en detaylı bilgiyi veren talebesi Ebû Bekir Osman Şettâ ed-Dimyâtî'nin (öl. 1310/1392) Seyyid Dahlân'ın hayatını yazdığı *Nefhatü'r-Rahmân fî menâkibi Seyyid Ahmed Zeynî Dahlân*¹² eseridir. Ancak hayatı hakkında kıymetli bilgiler verse de hocası Seyyid Dahlân'ın eserlerini eksik vermiştir. Bunun dışında eserlerindeki eleştiri yönünü araştıran bir makalenin yanı sıra eserlerini tahkik edenlerin, hayatı ve eserleri hakkında verdikleri özet bilgiler bulunmaktadır.¹³ Binâenaleyh bu çalışmada Seyyid Dahlân'ın hayatı, eserleri ve *Hulâsatü'l-kelâm fî beyânî*

¹⁰ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Tarîhu eşrâfi'l-Hicâz*, thk. Muhammed Emîn Tefvik (Beyrut: Dâru's-Sâkî, 1993), 83-86; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-muelifin ve âsârü'l-musannifin* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1951), 1/191; Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Hulâsatü'l-kelâm fî beyânî ümerâ'î'l-beledî'l-harâm*, thk. Ebû Abdillâh Muhammed el-Misrî-Re'fet Abdulaziz (Pakistan: el-Mektebetü's-Şâzeliyye, ts.), 336; İrfan Aycan, "Dahlân, Ahmed b. Zeynî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/416.

¹¹ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *ed-Devletü'l-Usmâniyye mine'l-cüz'î's-sânî min kitâb el-Futûhâtü'l-İslâmiyye* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2012), 3-4; Aycan, "Dahlân, Ahmed b. Zeynî", 8/417.

¹² Allâme Ebî Bekr Şettâ ed-Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân fî menâkibi seyid Ahmed Zeynî Dahlân*, thk. İbn Harcû el-Câvî (b.y.: Mektebetü İbn Harcû, 2016).

¹³ İbrahim Muhammed Reşâd İbrahim, "el-Menhecü'n-Nakdî İnde İmâmî'l-Haremeyn Ahmed b. Zeynî Dahlân" *Silsiletü Ehbâsî'l-Mu'temeri's-Senevi'd-Devli "Keyfe Nakreü'l-Felsefe"* (İskenderiyye: b.y. 2018) 3/452-497; Ömer Ali el-Bârûnî, "Risâletün fî'l-Mebniyyât", *Mecelletü Şemâ el-Cenûb* 9 (Haziran 2017), 7-26.

ümerâi'l-beledi'l-harâm özelinde ileri sürdüğü delillerle tevessülün cevazı hakkındaki düşüncesi ortaya konulmaya gayret gösterilecek, bu alandaki açığın bir nebze olsun kapatılmasına çalışılacaktır.

1. Seyyid Ahmed Zeynî Dahlân'ın Hayatı ve Eserleri

1.1. Adı, Doğumu ve Ailesi

Tam adı, Ebü'l-Abbâs Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân el-Hasenî el-Mekkî olup 1232/1817 yılında Mekke-i Mükerrreme'de doğdu. Ailesi Hicâz bölgesinde ilim, irfan ve takva ile tanınmış soylu ailerdendir. Hz. Hasan (r.a.) aracılığıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşan¹⁴ nesebi şu şekildedir:

1- Seyyid Ahmed Dahlân 2- Seyyid Zeynî Dahlân 3- Seyyid Ahmed Dahlân 4- Seyyid Osman Dahlân 5- Seyyid Nimetullah 6- Abdurrahman 7- Muhammed 8- Abdullah 9- Osman 10- Atâyâ 11- Fâris 12- Mustafa 13- Muhammed 14- Ahmed 15- Zeynî Zî'ş-Şe'n 16- Kâdir 17- Abdülvehhab 18- Muhammed 19- Abdürrezzak 20- Ali 21- Ahmed 22- Ahmed 23- Muhammed 24- Zekeriyya 25- Yahya 26- Muhammed 27- Seyyid Abdülkadir Geylânî¹⁵ 28- Mûsâ 29-Ebü Abdillâh 30-Yahyâ ez-Zâhid 31- Muhammed 32- Dâvûd 33-Mûsâ 34- Abdullah 35- Mûsâ el-Cevn 36- Abdullah el-Mahz 37- Hasan el-Müsennâ 38- Hz. Hasan (r.a.) 39- Hz. Ali (r.a.).¹⁶

1.2. Tahsil Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Bazı Özellikleri

Seyyid Dahlân'ın ilimle iştigal eden soylu bir ailede dünyaya gelmesi onu daha küçük yaşlarda ilim tahsil etmeye yönlendirmiştir. Zekâsı ve üstün gayretleri ile akranlarını kısa zamanda geri bırakmıştır. İlk önce Kur'an-ı Kerîm'i ezberleyen Seyyid Dahlân, daha sonra âlet ilimlerini ve şer'î ilimleri öğrenmeye başlamıştır. İlmî anlamda çok sağlam bir altyapıya

¹⁴ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân fi menâkibi seyyid Ahmed Zeynî Dahlân*, 13-15; Yusuf İlyân Serkis, *Mu'cemü'l-malbüatî'l-Arabîyyeti ve'l-muarrabe* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.), 1/990; Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-essbât ve mu'cemü'l-meâcim ve'l-meşihât ve'l-müselâlat*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1982), 1/390; Aycan, "Dahlân, Ahmed b. Zeynî", 8/416-417.

¹⁵ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 13-14.

¹⁶ Ebü Muhammed Afifüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Ali b. Süleymân el-Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân ve ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 3/264-265.

sahip olan Seyyid Dahlân, şer'î ilimlerde ve dil ilimlerinde yazılmış birçok kitap metnini ezberlemiş, tahsilini tamamlayınca Hicâz bölgesinin sayılı âlimleri arasına girmiştir. Mekke-i Mükerreme'de eğitim faaliyetlerine ve talebe yetiştirme çalışmalarına özen göstermiş hatta ders vermeye aşırı düşkünlüğüyle tanınmıştır. Derslerinde hadis ilmine ağırlık tanımış, Seyyid Dahlân, Sahîh-i Buhârî'ye büyük bir ehemmiyet vermiştir. Bu esere verdiği önem, bir mükellef için Fâtiha Sûresinin namazdaki konumuna benzetilmiştir. Ayrıca kırsal bölgelerde ve en ücra yerlerde kalan çocukları da ilim tahsili için teşvik etmiştir. Belli dönemlerde merkezden uzakta kalanların yanına giderek bizzat kendisi onları takip etmiş ve ihtiyaç duyduğu müderrisleri onlar için istihdam etmiştir. Sadece Şafî mezhebinde değil, diğer mezheplerde de derin bilgi sahibi olmuştur. Özellikle Hanefi mezhebine de vukûfiyeti bilinmektedir. Dönemin yöneticileri bu hususu bildiklerinden dolayı ondan başkasına pek soru sormamışlardır.¹⁷

Seyyid Dahlân, büyük bir âlim ve heybetli bir insan olmasına rağmen hem halk hem de yöneticiler tarafından sevilen bir şahsiyet olarak tanınmıştır. İnsanlardan gelen eziyetlere sabır ve tahammül göstermiştir. Kendisine düşmanlık yapanlara dua ettiğini, çünkü onların bu ham davranışları yüzünden birçok lütfâ eriştiğini söylemiştir. Maddî imkanlarını muhtaçların hizmeti için kullanmış, bu uğurda tüm malını harcamaktan çekinmemiştir. Vefat ettiğinde de dünyalık namına hiçbir şey geride bırakmamıştır. Özellikle talebelerin masraflarını karşılamak için büyük bir borç altına girmiş ve bu konuda kendisini eleştirenlere "Vallahi Harem bölgesi kadar altınım olsaydı yine de bunu talebeler için harcardım. Ben Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uyararak bu dünyadan sadece bir kefeneye sahip olarak çıkmak istiyorum" şeklinde cevap vermiştir. Mekke müftülüğü görevini yürütürken talebe yetiştirme, eser telif etme, insanların dertleriyle ilgilenmenin yanında gece ve gündüzün belli zamanlarında vaktini ibadetle de mamur ettiği, çok az uyuduğu ve çok az yemek yediği rivâyet edilmiştir. Kendisinden sadır olan birçok kerametın nakledildiği Seyyid

¹⁷ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 15-26; Serkis, *Mu'cemü'l-matbûat*, 1/990; Kettânî, *Fihrişü'l-fehâris*, 1/391; Rızâ b. Muhammed Safiyüddîn es-Senûsî, *Devru ulemâi Mekketel-Mükerremete fi hidmeti's-sünneti ve's-süreti'n-nebeviyye* (Medine-i Münevvere: Mecmaü'l-Melik Fehd li Tabaati'l-Mushafi's-Şerîf, ts.), 24.

Dahlân, hayatını Yüce Allah'ın rızasına uygun bir şekilde tanzim etmiş; ilim, ibadet ve telifle dolu bereketli bir hayat sürmüştür.¹⁸

1.3. Hocaları

Seyyid Dahlân ilim tahsilinde bulunduğu süre içerisinde birçok âlimden ders almıştır. Bunlardan bir kısmı, Hac ibadetini yerine getirmek ve belli bir vakit ibadet etmek için Mekke-i Mükerrreme'de ikamet eden âlimler olmuştur. Tespit edilen hocalarının isimleri şu şekildedir:

- 1- Şeyh Osman b. Hasan ed-Dimyâtî eş-Şâfiî el-Ezherî el-Mekkî (öl. 1265/1849)¹⁹
- 2- Şeyh Muhammed Saîd el-Makdisî (öl. ?)
- 3- Şeyh Abdullah b. Abdurrahman Serrâc el-Hanefî (öl. 1264/1848)
- 4- Şeyh Ali Sürur (öl. ?)
- 5- Şeyh Buşra el-Cebertî (öl. 1267/1851)
- 6- Şeyh Hâmid el-Attâr (öl. 1262/1846)
- 7- Seyyid Muhammed el-Ketbî (öl. 1280/1863)
- 8- Şeyh Vecîhüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Kezberî (öl. 1262/1846)
- 9- Şeyh Muhammed İrtedâ Ali Han el-Umerî es-Safevî el-Medârisî el-Hindî (öl. 1270/1854)
- 10- Seyyid Muhammed b. Hüseyin el-Habeşî el-Bâlevî el-Mekkî (öl. 1281/1864)
- 11- Şeyh Yusuf es-Sâvî (öl. 1241/1825)

¹⁸ Abdürrezzak el-Baytâr, *Hilyetü'l-beşer fî tarihi'l-karni's-sâlisi aşer*, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 1/182; Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 21-33.

¹⁹ Seyyid Dahlân'ın tüm hocaları içerisinde en çok istifade ettiği ve kendisinden tarikat icâzeti aldığı kişi Şeyh Osman b. Hasan ed-Dimyâtî eş-Şâfiî el-Ezherî el-Mekkî'dir. Kettânî, Seyyid Dahlân'ın hocası ve müşidi için kendi hattıyla yazmış olduğu şöyle bir ifadenin olduğunu söylemektedir: "Muhakkik âlimlerin sonuncusu ve Allah'a vasil olmuş evliyanın güzidesi." Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/776. Seyyid Dahlân bu ifadeyi *Merviyât ve icâzât Ahmed b. Zeynî Dahlân* adlı eserinde yazmıştır. Bk. Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Merviyât ve icâzât Ahmed b. Zeynî Dahlân* (Riyad: Riyad Üniversitesi, Yazma eserler Bölümü, 2231), 2b. Seyyid Dahlân'ın hocası Şeyh Osman b. Hasan ed-Dimyâtî, Mısır'dan Mekke'ye hicret etmesini gördüğü şu rüya-ya bağlamıştır: "Ben veli nimetim olan Hz. Hüseyin'in (r.a.) makamındaydım. Sonra Mekke-i Muazzama'ya Mescid-i Haram'a geldiğimi gördüm. Oraya bir ağaç diktim ki, kısa bir sürede ser-pilip Mescid-i Haram içerisinde dal budak sararak meyve verdi." Bu rüyasından sonra Mekke-i Mükerrreme'ye gelen Şeyh Osman b. Hasan ed-Dimyâtî kendisinden en çok istifade eden talebesi Seyyid Dahlân'a şöyle demiştir: "Ey Seyyid Ahmed! O rüyada gördüğüm ağaç sensin. Senin gayretinle ilim yayılacak, herkes senden faydalanacak ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) göz aydınlığı olacaksın." Bk. Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 25-26.

12- Şeyh Ahmed el-Merzûkî el-Mâlikî (öl. 1281/1864)²⁰

1.4. Talebeleri

Seyyid Dahlân pek çok talebe yetiştirmiştir. Bunlardan bir kısmı daha sonra İslâm âleminin değişik bölgelerine gitmiş ve tedrisat ile meşgul olmuştur. Talebelerinin önde gelenlerinin isimleri şu şekildedir:

1- Ebû Bekir el-Habîb Alevî b. Abdirrahman b. Ebî Bekr el-Hüseyinî (öl. 1341/1922)

2- Muhammed Hasan b. Tafaddul Hüseyin el-İlâhâbâdî (öl. 1322/1904)

3- Ahmed Rızâ b. Nakî Ali b. Rızâ Ali el-Birîlvî (öl. 1340/1921)

4- Nûr Ahmed b. Şihabuddîn b. Ömer Bahş el-Emritserî (öl. 1348/1929)

5- Selîm el-Âmidî el-Buhârî ed-Dımaşkî (öl. 1347/1928)

6- Kadir Bahş b. Hasan Ali es-Sehserâmî (öl. 1337/1918)

7- Ebû Muhammed İbrahim b. Abdulalî b. Rahim Bahş el-Ârûyî (öl. 1319/1901)

8- Halil Ahmed b. Mecîd Ali b. Ahmed Ali es-Sehârenfûrî (öl. 1346/1927)

9- Abdülkadir b. Abdillâh b. Hasan el-Ustuvânî (öl. 1314/1896)

10- Muhammed Abdülkebîr b. Ebî'l-Berekât el-Meczûb b. Abdilhâfîz (öl. 1328/1910)

11- Muhammed b. Halîfe el-Mesûdî Ebî Abdillâh (öl. 1313/1895)

12- Muhammed et-Tâhir b. Abdilkebîr b. el-Meczûb el-Fâsî (öl. 1324/1906)

13- Muhammed Alâuddîn b. Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz Âbidîn el-Hüseyinî (öl. 1348/1929)

14- Seyyid Muhammed b. Seyyid Abdirrahîm b. Seyyid Mansûr el-Kitâlî (öl. 1328/1910)

15- Muhammed Naîm b. Abdilhakîm b. Abdirrab el-Leknevî (öl. 1341/1922)

16- Habîbürrahman b. İmdâd Ali el-Kâzimî (öl. 1322/1904)

17- Ali b. Hüseyin b. Hûd b. İmâm Ali b. Hasan (öl. ?)²¹

²⁰ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 22; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/390; Abdullah b. Abdurrahman el-Muallimî, *A'lâmü'l-Mekkiyyîn* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1421/2000), 1/59.

²¹ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/391; Terâcim İbere't-Tarih (TİT), "Ahmed Zeynî Dahlân" (Erişim 8 Eylül 2021).

1.5. Tarikat Silsilesi

Seyyid Dahlân'ın tasavvufa intisabı hocası Şeyh Osman b. Hasan ed-Dimyâtî'nin elinde olmuştur. Hocası ve mürşidi Şeyh Osman'dan Halvetiyye, Ayderüsiyye²², Kâdiriyye, Nakşibendiyye ve Şâzeliyye tarikatlarından icâzet almıştır. Kendisinin ifadesine göre mürşidi onu Halvetiyye tarikatının âdâb ve erkânına göre seyr u sülûka tabi tutmuştur.²³ Seyyid Dahlân mürşidi Şeyh Osman'ın dışında Bâlevî seyyidlerinden de tarikat icazeti almıştır.²⁴

Seyyid Dâhlân'ın Halvetiyye Tarikatı Silsilesi:

Şeyh Osman b. Hasan ed-Dimyâtî; Şeyh Abdullah b. Hicâzî b. İbrahim eş-Şerkâvî (öl. 1227/1812); Şeyh Muhammed b. Sâlim b. Ahmed el-Hifnî²⁵ Şeyh Mustafâ b. Kemâliddîn el-Bekrî (öl. 1162/1749); Şeyh Abdülatîf b. Hüsâmeddîn el-Halebî (öl. 1121/1709-10); Edirneli Şeyh Mustafa Efendi (öl. 1129/1717); Şeyh Ali Alaaddîn Karabaş-ı Velî (öl. 1097/1685-86); Şeyh Muslihiddîn Mustafa Çelebi (öl.1072/1661-62); Şeyh İsmâil Çorûmî (öl. 1057/1647); Şeyh Ömer Fuâdî Efendi Kastamonî (öl. 1046/1636-37); Şeyh Muhyiddîn Kastamonî (öl. 1013/1604-05); Şeyh Abdülbâkî İskilibî (öl. 997/1589); Şeyh Hayreddîn Kastamonî (öl. 978/1571); Şeyh Osman Efendi (öl. 976/1569); Şeyh Şâbân-ı Velî (öl. 976/1569);²⁶ Şeyh Hayreddîn Tokâdî (öl. 937/1530); Çelebî Sultan Şeyh Cemâl Halvetî Aksarayî (öl. 899/1494); Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî (öl. 879/1474); Seyyid Cemâluddîn Yahya Şîrvânî (öl. 868/1463-4); Pîr Sadreddîn Hiyâvî (öl. 860/1455); el-Hac İzzeddîn Türkmânî (öl. 828/1424); Ahî Mîrem Halvetî (öl. 812/1409); Pîr Ömer el-Halvetî (öl. 800/1397); Ahî Muhammed Harezmi (öl. 780/1378); Şeyh İbrahim Zâhid el-Gilânî (öl. 700/1301); Seyyid Cemâleddîn Tebrizî

²² Daha çok Yemen'e özgü bir tarikat olan Ayderüsiyye hakkında geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Ayderüsiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/234.

²³ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 13-14.

²⁴ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 23.

²⁵ Kardeşi; Yusuf b. Sâlim b. Ahmed el-Hifnî (ö. 1181/1767) ile karıştırılmaması gerekmektedir. Şeyh Yusuf el-Hifnî kardeşi Şeyh Muhammed el-Hifnî ile aynı hocalardan ders almıştır. Her ikisinin de tarikatta en meşhur mürşidleri Şeyh Mustafâ el-Bekrî'dir. Bk. Muhammed Halil el-Murâd el-Hüseynî, *Silkü'd-dürrer fi a'yânî'l-karnî's-sâni aşer* (b.y.: Dâru İbn Hazm, 1988), 3/241.

²⁶ Ramazan Muslu, *Mustafa Kemâleddîn Bekrî ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: Erkam yayınları, 2005), 21,30; Halim Gül, "Halveti-Şâbânî Şeyhi Mustafa Kemâleddîn Bekrî ve Hediyyetül-Ahbâb Adlı Eseri", *I. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu*, ed. Burhan Baltacı- Ahmet Özdemir (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2012), 2/258.

(öl. 672/1273); Şeyh Şihâbüddîn et-Tebrîzî (öl. 652/1254); Şeyh Rükneddîn Sincâsî (Sücâsî) (öl. 628/1231); Şeyh Kutbüddîn el-Ebherî (öl. 572/1177); Şeyh Ebu'n-Necîb Abdülkâhir es-Sühreverdi (öl. 563/1168); Şeyh Ömer el-Bekrî (öl. 487/1094); Kâdı Vecîhuddîn Ömer el-Bekrî (öl. 442/1050); Muhammed Dîneverî (öl. 370/981); Mîmşâd ed-Dîneverî (öl. 299/911); Cüneyd el-Bağdâdî (öl. 297/909); Seriyü's-Sakatî (öl. 251/865); Ma'rûf el-Kerhî (öl. 200/815-16 [?]); Dâvûd-i Tâî (öl. 165/781); Habîb-i Acemî (öl. 130/748); Hasan el-Basrî (öl. 110/728); Hz. Ali (r.a.); Hz. Muhammed (s.a.v.).²⁷

1.6. Vefatı

Seyyid Dahlân, 1303/1886 sonu Zilhicce ayında vefatına yakın bir zaman kala Mekke-i Mükerrreme'de bulunan tüm aile efradını yanına alarak Medine-i Münevvere'ye gitmiştir. Vefatından kısa bir süre önce bazı sevenlerine "yirmi seneden beri Cenâb-ı Hakk'a dua ederim ki kabrim Medine-i Münevvere'de ceddimin yanında olsun. Nasıl olacağını bilmezdim. Ama bugün Yüce Allah bunu lütfetmiştir. Artık âhirete irtihâl zamanı gelmiştir" diyerek onlarla bir nevi vedalaşmıştır. Ailesine, akrabasına ve sevenlerine vasiyetini de açıklayan Seyyid Dahlân, 1304/1886 yılının başlarında Muharrem ayının sonlarında Medine-i Münevvere'de vefat etmiştir.²⁸

1.7. Eserleri

Seyyid Dahlân yoğun tedris faaliyetleri ile beraber çeşitli alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Eserlerinin bir kısmı hacimli olmakla beraber bir bölümü de küçük risâlelerden oluşmaktadır. Bu risâlelerin önemli bir kısmı ise çeşitli ilimlerde farklı âlimlerin eserlerine yapılan şerh ve hâşiyelerden meydana gelmektedir. Daha hayattayken bizzat kendisi eserlerinin bir kısmını Mısır'da bir kısmını da Mekke-i Mükerrreme'de basmıştır. Eserlerinin bir bölümü de vefatından sonra basılmıştır. Eserlerini

²⁷ Semih Ceyhan, "Harîrîzâde'ye Göre Şeyh Şabân-ı Veli ve Şa'baniyye Yolu", *Hoca Ahmed Yesevî'den Şeyh Şabân-ı Veli ve Sonrası Türk Düşünce Hayatı* (Kastamonu: Kültür Konseyi, 2018), 254; Öncel Demirdağ, "Çerkeşi Mustafa Efendi ve Çerkeşiyye Tarikatı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Haziran 2019), 142. Silsilenin tamamı Seyyid Dahlân'ın *Merviyât ve icâzât Ahmed b. Zeyni Dahlân* adlı eserinde yer almaktadır. Bk. Dahlân, *Merviyât ve icâzât Ahmed b. Zeyni Dahlân* (Yazma eserler Bölümü, 2231), 2b-3a.

²⁸ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 46-47; Aycan, "Dahlân, Ahmed b. Zeyni", 417.

sıralayan kaynaklardan bir kısmının bazen aynı kitabın ismini az farkla verdiği görülmüştür. Ancak hiçbir kaynak eserlerinin tümünü bir arada zikretmemiştir. Bu çalışmada mümkün mertebe tüm eserleri bir arada sunulmaya çalışılmıştır. Tek ciltte basılan eserleri bir kitap kabul edilirse ismi tespit edilenlerin sayısının altmış dört olduğunu söylemek mümkündür. Eserleri ulaşılanlar ve ulaşılamayanlar şeklinde iki ana bölüme ayrılmıştır. Ulaşılan eserleri ilim dallarına göre sıralanmış, haklarında kısa bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ulaşılamayan eserleri de sıralanmış ve dipnotlarda onları yazan kaynaklar zikredilmiştir.

1.7.1. Ulaşılan Eserler:

a. Tasavvuf

1- *Teysîru'l-usûl ve teshîlü'l-vüsûl li mârifeti'r-Rabbi ve'r-Resûl*²⁹

Kitabın adını, *Takrîbu'l-usûl li teshîli'l-vüsûl li mârifeti'r-Rabbi ve'r-Resûl* şeklinde kaydedenler de olmuştur. Eserde tasavvufî kavramlar izah edilmiş, bazı mutasavvıfların kapalı kalan bir kısım sözlerinin açıklanmasının yanı sıra bir müridin takınacağı kimi edepler üzerinde durulmuştur. Kitap değişik zamanlarda ve farklı yayınevleri tarafından basılmıştır.³⁰

2- *Tenbîhü'l-gâfilîn muhtasarü Minhâci'l-'âbidîn*

İmam Gazzâlî'ye (öl. 505/1111) ait *Minhâcü'l-'âbidîn* adlı eserin kısaltmasıdır. Kitabın matbu bir nüshasına ulaşamadık. Eserin yazma nüshası ise Riyad Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde 1313 numarada kayıtlıdır, 91 varaktır.³¹

3- *Risâletün fî cevâzi't-tevessül*

Bu risâlede Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ile tevessülün meşruiyeti, kabri-î şerîfinin ziyaret edilmesinin cevazı ve gerekliliği işlenmiştir. Kitabın baskısı vardır.³²

b. Dil, Gramer

1- *el-Ezhârü'z-Zeyniyye fî şerhi metni'l-Elfiyye*

²⁹ Serkis, *Mu'cemü'l-matbûat*, 1/990.

³⁰ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Teysîru'l-usûl ve teshîlü'l-vüsûl li mârifeti'r-Rabbi ve'r-Resûl* (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu, 1349/1930).

³¹ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Tenbîhü'l-gâfilîn muhtasarü Minhâci'l-'âbidîn* (Riyad: Riyad Üniversitesi, Yazma eserler Bölümü, 1313).

³² Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Risâletün fî cevâzi't-tevessül* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1435/2014).

Bu eserinde İbn Malik'in (öl. 672/1274) nahiv ilmine dair meşhur kitabını şerh etmiştir.³³

2- *Risâletün fi fenni'l-vad'*

Vaz' ilmine dair yazdığı bu risâle Riyad Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde 1578 numarada kayıtlıdır, 8 varaktır.³⁴

3- *Mecmûu hamsi resâil*

Beş risâlesi bir arada basılarak *Mecmûu hamsi resâil* adını almıştır.³⁵ Beş risâle şunlardır: *Hâşiyetün 'alâ metni's-Semerkandîyye*; Ebu'l-Kâsım es-Semerkandî'nin (öl. 888/1483) İstiare sanatına dair risâlesini açıklamıştır. *Risâletün fi'l-istiârât*; kendisinin istiare sanatına dair yazmış olduğu bir risâledir. *Risâletün müteallikatün bi "câe zeydun"*, Nahiv ilmine dair bir risâledir. *Risâletün fi'l-mebniyyât*; yine nahiv ilmine dair bir risâledir. *Risâletün fi beyâni enne'l-ilme min eyyi'l-makûlât*, beyan ilmine dair risâlesidir.³⁶

4- *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*

İbn Âcurrûm'un (öl. 723/1323) kitabını şerh eden Seyyid Dahlân'ın bu eseri de birçok kez basılmıştır.³⁷

5- *Risâletün fi'l-belâğâ*

Belâğat ilmine dair küçük bir risâledir. Riyad Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde 2322 numarada kayıtlı olan bu risâle 3 varaktır.³⁸

c. Akaid

1- *Esne'l-metâlib fi necâti Ebî Tâlib*

Ebû Tâlib'in iman üzere vefat ettiğini delillerle ispatlamaya çalıştığı eseridir. Kitap matbudur.³⁹

2- *ed-Dürerü's-seniyye fi'r-reddi 'ale'l-Vehhâbiyye*

³³ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *el-Ezhârü'z-Zeyniyye fi şerhi metni'l-Elfiyye* (Mekke: Matbaatü'l-Miriyye, 1892).

³⁴ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Risâletün fi fenni'l-vad'* (Riyad: Riyad Üniversitesi, Yazma eserler Bölümü, 1578).

³⁵ İlk bakışı 1311/1893 yılında yapılmış olup *Risâletün fi beyâni enne'l-ilme min eyyi'l-makûlât* adlı eseri dışında diğer dört eseri beraber basılmıştır. Bk. Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Mecmûun müştemilün alâ erbai resâil* (Mekke: el-Matbaatü'l-Miriyye, 1311/1893).

³⁶ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Mecmûu hamsi resâil* (Mısır: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009).

³⁷ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Şerhu'l-Âcurrûmiyye* (Beyrut: Şirketu Dârü'l-Meşâri', 1435/2014).

³⁸ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Risâletün fi'l-belâğeti* (Riyad: Riyad Üniversitesi, Yazma eserler Bölümü, 2322).

³⁹ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Esne'l-metâlib fi necâti Ebî Tâlib*, thk. Hasan b. Ali es-Sekkâf (Amman: Dârü'l-İmâm en-Nevevi, 1428/2007).

Vehhâbilerin Ehl-i Sünnet inancına ters düşen görüşlerine reddiye amaçlı yazılan eser, farklı ülkelerde ve farklı yayın evleri tarafından defalarca basılmıştır.⁴⁰

3- *Risâletün fî keyfiyyeti'l-münâzarât maa's-Şî'a ve'r-reddi 'aleyhim*
Şî'a'yı tenkid ettiği bu risâlede özellikle onların sahâbe-i kirâm hakkındaki sapkın görüşlerini eleştirmiştir.⁴¹

4- *Fitnetü'l-Vehhâbiyye*

Muvahhid müminleri şirkle itham eden ve onlara büyük zulümlerde bulunan Vehhâbilerin kendileri dışındaki Müslümanlara karşı tutumlarını ve hatalarını ortaya çıkarmak için yazılan bir eserdir.⁴²

5- *Fethu'l-cevâdi'l-mennân 'ale'l-'akîdeti'l-müsemmâti bi Feyzi'r-Rahmân*
Ehl-i Sünnet akidesine göre bazı konuların kolay bir usulle anlaşılması için yazılan bir risâledir.⁴³

6- *Ukûdu'd-dürer fî tahkiki'l-kavli bi'l-Mehdiyyi'l-müntazar*

Mehdî'nin zuhuru ile ilgili rivâyetlerde geçen alâmetlerin incelendiği bu risâle yedi varaktan oluşmaktadır. Riyad Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde 843 numarada kayıtlıdır.⁴⁴

d. Tarih, Siyer

1- *es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-âsârü'l-Muhammediyye*

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) siyerini ihtiva eden bu eser çok rağbet görmüş ve defalarca basılmıştır. İlk basımı iki cilt halinde daha sonraları ise üç cilt halinde olmuştur.⁴⁵

2- *Târîhu'd-düveli'l-İslâmiyye bi'l-cedâvili'l-mardiyye*

Seyyid Dahlân bu eserde Hz. Peygamber'den (s.a.v.) kendi zamanına kadar hüküm sürmüş halife ve devlet adamlarının bir kısmının doğum

⁴⁰ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *ed-Dürerü's-seniyye fi'r-reddi 'ale'l-Vehhâbiyye* (Kahire: Matbaatü'l-Behiyye, 1299/1882).

⁴¹ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Risâletün fî keyfiyyeti'l-münâzarati ma'a's-Şî'a ve'r-reddi 'aleyhim* (Mısır: Matbaatü's-Seâde, 1323/1905).

⁴² Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Fitnetü'l-Vehhâbiyye* (İstanbul: Işık Kitabevi, 1978).

⁴³ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Fethu'l-cevâdi'l-Mennân 'ale'l-'akîdeti'l-müsemmâti bifeyzi'r-Rahmân* (Hudeyde: Dârü'l-Eşâireti li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1438/2017).

⁴⁴ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Ukûdu'd-dürer fî tahkiki'l-kavli bi'l-Mehdiyyi'l-müntazar* (Riyad: Riyad Üniversitesi, Yazma eserler Bölümü, 843).

⁴⁵ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-âsârü'l-Muhammediyye* (Mısır: Matbaatü'l-Vehbiyye, 1293/1876).

tarihi, hükümünün başlama tarihi, vefatı, yaşı ve hüküm müddeti hakkında bilgi vermektedir.⁴⁶

3- *el-Fütûhâtü'l-İslâmiyye ba'de muđiyyi'l-fütûhâti'n-nebeviyye*

Kitap, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) vefatından sonra Hz. Ebûbekir (r.a.) döneminde Hz. Üsâme (r.a.) ordusunun seferinden başlamış, asrın sultanı olarak nitelendirdiği Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar fetih hareketlerini ve diğer milletlerle Müslümanlar arasında geçen mücadeleleri ele almıştır.⁴⁷

4- *el-Fethu'l-mübîn fi fezâili'l-hulefâi'r-râşidîn*

Sahabe-i kirâmın, özellikle râşid halifelerin faziletini anlatmaktadır.⁴⁸

5- *Hulâsatü'l-keâm fi beyâni ümerâi'l-beledi'l-harâm*

Seyyid Dahlân'ın çalışmamızın bir bölümüne konu olan bu kitabı, Mekke-i Mükerreme'nin tarihi ve yöneticileri hakkında çok değerli bilgiler vermektedir. 19. yüzyılda Hicâz bölgesinde yaşanan siyasi çekişmeleri, Vehhâbî hareketinin faaliyetlerini bizzat takip etmesi ve bu hususların başka bir kitapta bu şekilde yer almaması eserinin önemini göstermektedir.⁴⁹ Eser, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tarafından Mekke valisi olarak atanan Attâb b. Esîd'ten (r.a.) başlamış en son Mekke Şerifi Avnürrefik'in (öl. 1322/1904) emirliği, Mısır hıdivi İsmail Paşa'nın (öl. 1296/1879) azlı ve oğlu Muhammed Tevfik Paşa'nın (öl. 1310/1892) onun yerine atanmasını konu almıştır. Eser Mekke-i Mükerreme ile ilgili iki önemli konu üzerinde de durmuştur. Birincisi; Karmatîlerin ortaya çıkışı, bilhassa Mekke-i Mükerreme'de yaptıkları kıyımlar anlatılmıştır. İkincisi: Vehhâbîlerin ortaya çıkışı Arap yarımadasında Müslümanlara uyguladıkları baskı ve kıyımlar aktarılmış, Ehl-i Sünnet dışı görüşleri eleştirilmiş, özellikle tevessülü inkâr konusundaki fikirleri delillerle çürütülmeye çalışılmış ve bu düşünce üzerinden Müslümanların tekfir edilmesinin yersizliği zikredilmiştir.⁵⁰

⁴⁶ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Târîhu'd-düveli'l-İslâmiyye bi'l-cedâvili'l-mardiyye* (Kahire: Matbaatü'l-Behiyye, 1306/1888).

⁴⁷ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *el-Fütûhâtü'l-İslâmiyye ba'de muğiyyi'l-fütûhâti'n-nebeviyye* (Mısır: Matbaatü's-Seâde, 1330/1912).

⁴⁸ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *el-Fethu'l-mübîn fi fezâili'l-hulefâi'r-râşidîn* (Mısır: y.y., 1304/1885).

⁴⁹ Dahlân, *Târîhu eşrâfi'l-Hicâz*, 83-86; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/191; Aycan, "Dahlân, Ahmed b. Zeynî", 8/416.

⁵⁰ İlk baskısı için bk. Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Hulâsatü'l-keâm* (Mısır: Matbaatü'l-Hayriyye, 1305); Bu çalışmada esas alınan tahkikli baskı için bk. Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî

e. Diğer Eserler**1- Merviyât ve icâzât Ahmed b. Zeynî Dahlân**

Seyyid Dahlân'ın Ba'leviyye ve Halvetiyye yolundan aldığı icazetlerin anlatıldığı dört varaktan oluşan bir risâledir. Riyad Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde 2231 numarada kayıtlıdır.⁵¹

2- Risâletün bürrizet 'ale'l-a'yân fî ebhâ hulle müte'allikatün bi fenni'l-cebri ve'l-mukâbele

Cebir ve mukabeleye, matematiksel hesaplamalara dair olan bu risâlesi 24 varak olup Riyad Üniversitesi Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde 1577 numarada kayıtlıdır.⁵²

3- el-Âsâr fî'l-İstimtâr

Seyyid Dahlân'ın özellikle yağmur duası esnasında verdiği hutbele-rinin toplandığı eserdir.⁵³

4- Mecmûun müstemilün alâ erbai resâil

Namaz ile ilgili dört risâledir. *Risâletün fî'z-zecri an terki's-salâ*; namazı terk etmenin kötü sonuçlarını anlatan bir risâledir. *Risâletün fî fadli salâti'l-cemâati mutlakan*, cemaatle namaz kılmanın faziletini konu edinmiştir. *Risâletün fî't-terğîbi fî cemâati'l-işâ ve's-subh*, yatsı ve sabah namazlarının cemaatle kılınmasındaki üstünlükleri bildirmiştir. *Risâletün fî't-terğîbi fî salâti'l-cemâati mine'l-me'sûri ani's-selefi's-sâlih*, selefin cemaatle namaz kılınması hakkındaki tavsiyelerini içermiştir.⁵⁴

5- Menhelü'l-'atşân 'alâ Fethi'r-Rahmân fî tecvîdi'l-Kur'ân

Tecvîd ilmine dair risâledir.⁵⁵

6- Risâletü'n-nasr fî zikri vakti salâti'l-'asr

İkinci namazının vakti hakkında yazılmış bir risâledir.⁵⁶

Dahlân, *Hulâsatü'l-kelâm fî beyâni ümerâi'l-beledi'l-harâm*, thk. Ebû Abdillâh Muhammed el-Misrî-Re'fet Abdulaziz (Pakistan: el-Mektebetü'ş-Şâzeliyye, ts.)

⁵¹ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Merviyât ve icâzât Ahmed b. Zeynî Dahlân* (Riyad: Riyad Üniversitesi, Yazma eserler Bölümü, 2231).

⁵² Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Risâletün bürrizet 'ale'l-a'yân fî ebhâ hulle müte'allikatün bi fenni'l-cebri ve'l-mukâbele* (Riyad: Riyad Üniversitesi, Yazma eserler Bölümü, 1577).

⁵³ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *el-Âsâr fî'l-İstimtâr* (Mısır: Matbaatü Medresete Validete Abbâsi'l-Evvel, 1329/1911).

⁵⁴ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Mecmûun müstemilün alâ erbai resâil* (Beirut: el-Mektebetü's-Sekâfiyye, ts.)

⁵⁵ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Menhelü'l-'atşân 'alâ Fethi'r-Rahmân fî tecvîdi'l-Kur'ân* (Mısır: Matbaatü'ş-Şerefiyye, 1298/1881).

⁵⁶ Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî Dahlân, *Risâletü'n-nasr fî zikri vakti şalâti'l-'aşr* (Mısır: Matbaatü'l-Meymeniyye, 1396/1976).

1.7.2. Ulaşılamayan Eserler:

- 1- Risâletün fi'r-reddi 'ale'ş-Şeyh Süleymân Efendî⁵⁷
- 2- Risâletün fî ma'nâ kavlihi Teâlâ- ve mâ esâbeke min hasenetin fe minellâh⁵⁸
- 3- Tabakâtü'l-'ulemâ'⁵⁹
- 4- el-Fevâidü'z-Zeyniyye fî şerhi'l-Elfiyye li's-Süyûtî⁶⁰
- 5- Telhîsu'r-Risâleti'l-Kuşeyriyye ve Şerhu Şeyhi'l-İslâm⁶¹
- 6- Risâletün tefûku 'ukûde'l-leâlî⁶²
- 7- Risâletün ke'z-zehebi'l-ibrîz ve'l-lecîni'l-mesbûk fî beyânî'l-makâ-mati ve keyfiyyeti's-sülûk⁶³
- 8- Telhîsu üsdi'l-gâbe⁶⁴
- 9- Telhîsu'l-İsâbe fî ma'rifeti's-sahâbe⁶⁵
- 10- Risâletün fî tafdüli Seyyidinâ Ebî Bekrin 'alâ bakiyyeti's-sahâbe⁶⁶
- 11- Muhtasaru'l-Meşrû'i'r-reviyy fî menâkibi's-sâde Âl-i Bâ'alevî⁶⁷
- 12- Duâü'l-Buhârî ve tarîkatu sadâtinâ Bâlevî⁶⁸
- 13- Târîhun ebhâ mine'l-'ayn fî binâi'l-Ka'beti ve meâsiri'l-Haremeyn⁶⁹
- 14- Târîhu'l-Endelüs⁷⁰
- 15- İrşâdü'l-'bâd fî fedâili'l-cihâd li'l-hâdîri ve'l-bâd⁷¹
- 16- Tahrîrât 'alâ tefsîri'l-Beyzâvî ve Şeyhzâde⁷²
- 17- Kitâbâtün 'ale'l-kütübî's-sitte el-câmi'ati li turûki's-sa'âde⁷³
- 18- Kitâbetün fi'r-reddi 'alâ'l-İsmâ'iliyye ve gayrihim min ehli'd-dalâli ve'l-bide⁷⁴

⁵⁷ Şafii fikhına dair küçük bir risâle olduğu söylenmiştir. Bk. Serkis, *Mu'cemü'l-matbûat*, 1/991.

⁵⁸ Serkis, *Mu'cemü'l-matbûat*, 1/991.

⁵⁹ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/391; Muallimî, *A'lâmü'l-Mekkiyyîn*, 1/59.

⁶⁰ Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/191.

⁶¹ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 17.

⁶² İmâm Gazzâlî'nin İhyâu ulumiddîn adlı eserinde yer alan şükür bölümünü özetlemiştir. Bk. Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 17.

⁶³ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 17.

⁶⁴ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 18.

⁶⁵ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 18.

⁶⁶ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 18.

⁶⁷ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/391.

⁶⁸ Serkis, *Mu'cemü'l-matbûat*, 2/1224.

⁶⁹ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 18.

⁷⁰ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 18.

⁷¹ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 18.

⁷² Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 18.

⁷³ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/391.

⁷⁴ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 19.

- 19- Te'yîdü'l-'asri'l-evvel 'alâ mezhebi'l-İmâmî'l-A'zâmî'l-mübeccel⁷⁵
- 20- Risâletün fi'l-farki beyne mezhebi Ehli's-sünneti ve gayrihim fi halki'l-e⁶al⁷⁶
- 21- Risâletün fi ru'yeti'l-Bârî zi'l-Celâl⁷⁷
- 22- Kitâbetun 'alâ İbn Akîl⁷⁸
- 23- Takrîrât 'alâ'l-Eşmûnî ve's-Sabbân aleyh⁷⁹
- 24- Meşâriku'l-envârî's-seniyye bi-fezâ'ili zürriyyeti hayri'l-beriyye⁸⁰
- 25- Risâletün fi'l-besmele⁸¹
- 26- Kitâbetün 'alâ 'ukûdi'l-cumân⁸²
- 27- Takrîrât 'ale's-Sa'd⁸³
- 28- Hâşiyetü'l-Bünâni'l-Humâm⁸⁴
- 29- Risâletün saġġretun câmi'atun li'l-merâm⁸⁵
- 30- Risâletün fi cevâbi suâlin rufi'a leh fi husûsi't-tevâcudi hâle'z-zikri ve'r-reksi leh⁸⁶
- 31- Risâletün fi'l-ba'si ve'n-nüşûr⁸⁷
- 32- Risâletün fi fedâilî'l-ilmî'l-vârideti fi'l-kitâbi ve'l-hadîsi'l-me'sûr⁸⁸
- 33- Risâletün fi siyaġi salavât 'alâ Seyyidi'l-kevneyn⁸⁹
- 34- Şerhun 'alâ's-siġati'l-mensûbet li seyyidi Abdilkâdiri'l-Ceylânî⁹⁰
- 35- Risâletün fi'r-reddi 'alâ ba'di ehli'z-zeyġi ve'l-bid'ati ve'd-dalâl⁹¹
- 36- Risâletün 'ale'l-muhâmî lehü mimmen yentedübü ennehü min 'ulemâi'l-ekyâl⁹²

⁷⁵ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 19.

⁷⁶ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 19.

⁷⁷ Muhammed Masum b. Sâlim es-Semarrânî es-Sefâtûnî, *Hâşiyetü Teşviki'l-Hallân alâ Şerhi'l-Âcurûmiyyeti li's-Seyyid Ahmed Zeynî Dahlân* (Mısır: Matbaatü isâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâühü, 1303/1886), 3;

⁷⁸ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 19.

⁷⁹ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 19.

⁸⁰ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 21.

⁸¹ Sefâtûnî, *Hâşiyetü Teşviki'l-Hallân*, 3.

⁸² Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 19.

⁸³ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 19.

⁸⁴ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 19.

⁸⁵ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 19.

⁸⁶ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 20.

⁸⁷ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 20.

⁸⁸ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 20.

⁸⁹ Sefâtûnî, *Hâşiyetü Teşviki'l-Hallân*, 3.

⁹⁰ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 20.

⁹¹ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 20.

⁹² Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 20.

- 37- Hâşiyetün 'ale'z-Zebed li İbn Reslân⁹³
 38- Hâşiyetün 'alâ şerhi'd-dimâ'⁹⁴
 39- Hâşiyetün 'alâ Abderraûf 'alâ muhtasari'l-îzâh⁹⁵

2. Seyyid Ahmed Bin Seyyid Zeynî Dahlân'ın Hulâsâtü'l-Kelâm Fî Beyâni Ümerâi'l-Beledi'l-Harâm Adlı Eserinde Tevessül Hakkındaki Görüşleri

Seyyid Dahlân'a göre tüm tevessül çeşitleri meşrudur. Semhûdî'den (öl. 911/1506) nakille kendisiyle tevessül yapılmak istenen şahsın değerine göre kişinin ihtiyacının giderileceğini aktarır. Hadis-i şerîfte anlatıldığı üzere⁹⁶ mağaraya sığınanların yaptıkları gibi amellerle tevessül nasıl meşru ise Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ile yapılacak tevessül de ona göre meşrudur, hatta amelle yapılan tevessülden yeğdir.⁹⁷ Çünkü Hz. Peygamber'de (s.a.v.) bulunan peygamberlik vasfı ve diğer faziletler diğer tüm müminlerin sâlih amellerinden daha üstündür. Aynı zamanda hayatta olması ya da vefat etmiş olması bu durumu değiştirmemektedir. Nitekim tevessül eden kişi onun peygamberlik vasfıyla Allah'tan istemektedir. Daha sonra sâlih amellerin araz olmasına rağmen onlarla tevessül edilebilir inancında olanlara, sâlihler, veliler, peygamberler ve özellikle de kemâlâtın zirvesinde olan Hz. Peygamber'le (s.a.v.) tevessülün evlâ olduğunu anlatmıştır. Ancak tevessülün edep dairesi içinde olmasının lüzumunu ve yanlış anlaşılabilir lafızlardan uzak durulmasının gerektiğini de aktarmıştır.⁹⁸ Nasların delaleti ve ümmetin selefinin uygulamalarının neticesinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile tevessül, ondan şefaât isteme ve onu ziyaret etmenin meşru olduğunu söylemiştir. Ona göre bu uygulamalar meşru olmanın ötesinde Yüce Allah'a yakınlık kazandıran en önemli davranışlardandır. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) ile sadece sağlığında iken veya vefat ettikten sonra tevessül edilmemiştir. Daha o yaratılmadan önce onunla tevessül edilmiş ve kıyamet gününde de yine

⁹³ Eser tamamlanmamıştır. Bk. Sefâtünî, *Hâşiyetü Teşvîki'l-Hallân*, 3.

⁹⁴ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 21.

⁹⁵ Dimyâtî, *Nefhatü'r-Rahmân*, 21.

⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *Sâhîhu'l-Buhârî*, thk. Ebu Suheyb el-Kermî (Riyad: Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, 1998), "İcâre", 12 (No. 2272).

⁹⁷ Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî, *Hulâsati'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ* (Şam: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1973), 1/108.

⁹⁸ Dahlân, *Hulâsati'l-keâm*, 333.

onunla tevessül edilecektir. Onun ifadelerine göre tevessülü reddedenler ortalığı bulandırma çabası içine girmiş ve tevessül ile ilgili delilleri müminlerden perdelemeye çalışmış müfterilerdir.⁹⁹

Seyyid Dahlân tevessüle karşı çıkanların, bilhassa kendi döneminde bu konudaki aşırılıkları ile bilinen Vehhâbilerin, bazı nasları anlayamadığı, ya da yanlış yorumladığı için bu duruma düştüklerini söylemektedir. Ona göre Muhammed b. Abdülvehhâb gibi tevessüle karşı çıkanlar ve tevessül ettikleri için Müslümanları tekfir edenler, müşrikler hakkında inen; “*Sadece bizi Allah’a yaklaştırmaları için onlara tapıyoruz*”¹⁰⁰ gibi âyet-i kerîmeleri¹⁰¹ haksız bir şekilde müminlere de teşmil etmektedirler. O, müşrikler hakkında nazil olan benzeri âyet-i kerîmelerin muvahhid müminlere hamledilmesine karşı çıkmaktadır. Bu gibi naslardan yola çıkarak enbiya, evliya veya sâlih kişilerle tevessülde bulunanların şirke girdiklerini hatta Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kabrini ziyaret edenlerin de şirke girdiğini iddia etmelerini batıl bir iddia olarak görmektedir. Bu iddiaların yersiz ve dayanaktan yoksun olduğunu söylemektedir. Kendi ifadesine göre bu savlar genellikle Haricilerin ve onlardan etkilenenlerin ortak görüşü olmuştur.¹⁰² Nitekim Abdullah b. Ömer (r.a.) Hariciler hakkında “Onlar, kâfir ve müşrikler hakkında inen âyetleri muvahhid müminlere hamledenlerdir” demiştir.¹⁰³

Seyyid Dahlân müminlerin herhangi bir peygamberi veya veliyi ilah olarak görmediğini, onlara ibadet etmediğini bilakis onları Cenâb-ı Hakk’ın taht-ı tasarrufunda ve ona muhtaç kullar olarak kabul ettiklerini ifade etmektedir. Onların Yüce Allah’tan bağımsız herhangi bir zararı defetme, menfaati celp etme veya tesirde bulunma gibi güçleri olamaz. Ancak Yüce Allah’ın sevdiği, seçkin kulları olduğu için onların bereketi ile Yüce Allah’ın rahmeti umulmaktadır. Bunun meşruiyetine dair çok sayıda âyet-i kerîme ve hadis-i şerîf bulunmaktadır. Onların dile getirdiği âyet-i kerîmelere dikkatle bakıldığında müşriklerin putlara ibadet ettiği ve onları ibadete layık ilahlar şeklinde telakki ettikleri açıkça görülmektedir. Seyyid Dahlân, müşriklerin şirke düşmelerine bu inançlarının

⁹⁹ Dahlân, *Hulâsatü'l-kelâm*, 331.

¹⁰⁰ Zümer 39/3.

¹⁰¹ Cin 72/18; Ahkâf 46/5-6; Şuaarâ 26/213; Yûnus 10/106; Ra’d 13/14; Fâtür 35/13-14; İsrâ 17/56-57.

¹⁰² Dahlân, *Hulâsatü'l-kelâm*, 314-316.

¹⁰³ Buhârî, “Kitâbu istitâbeti’l-mürteddîn”, 6.

neden olduğunu söylemektedir. Belirttiğine göre putların herhangi bir zararı engelleme veya menfaati sağlama gibi bir güçlerinin olmadığı ortaya çıkınca müşrikler bu sefer "Allah'a yaklaştırdıkları için onlara ibadet ettikleri" savına yapışmışlardı. Halbuki müminler Allah'tan başka bir ilah veya tapılacak bir mabud olmadığına inanırlar.¹⁰⁴

Seyyid Dahlân tevessüle karşı çıkanların sedd-i zerâi¹⁰⁵ cinsinden bunu yaptıklarını iddia etmelerinin vahim bir yanlış olduğunu söylemektedir. Yani tevessülü reddedenlerin, tevessülle amel edenlerin maksatlarının teberrük olduğunu ve hakiki tesiri Yüce Allah'a verdiklerini bildiklerini ancak insanların şirke düşmelerinden korktukları için karşı çıktıklarını ileri sürmelerinin doğru bir yaklaşım olmadığını beyan etmektedir. Çünkü tevessülle amel eden âlimleri ve diğer sıradan insanları sırf seddi zerâi için tekfir etmelerini çok tehlikeli bir durum olarak görmektedir. Ona göre tevessülde yanlış anlamaya yol açacak ifadeler ve hareketler varsa yapılacak şey müminleri uyarmaktır, onları küfürle itham etmek değildir.¹⁰⁶ Bu fikirlere sahip olan Seyyid Dahlân, *Hulâsatü'l-kelâm fi beyâni ümerâi'l-beledi'l-harâm* adlı eserinde vesilenin meşruiyetini ispat eden bazı deliller sunmuştur. Aşağıda onları tasnif ederek vermeye çalışacağız.

a- Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve Hz. Adem'in Tevessülü

1- Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) namaza niyet edip evden çıktığında "Allah'im! Senden talep edenlerin hakkı için ve sana olan şu yürüyüşümün hakkı için senden talep ediyorum"¹⁰⁷ şeklindeki duası tavsiye mahiyetindedir. Her mümin kul ile tevessül yapılabileceğini göstermektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Dahlân, *Hulâsatü'l-kelâm*, 314-316.

¹⁰⁵ "Sedd-i Zerâi, Şer'i şerîfe göre sakıncalı sonuçlara götürmesi kesin veya kuvvetle muhtemel olduğunda mubah fiillerin yasaklanması anlamında fıkıh usulü terimidir." İbrahim Kâfi Dönmez, "Sedd-i Zerâi", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/277.

¹⁰⁶ Dahlân, *Hulâsatü'l-kelâm*, 326.

¹⁰⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mace*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî 1972), "Mesâcid" 14, (No:778); İmam Ahmed bin Hanbel, *Müsned* thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995), 17/247-248, (No. 11156); Hadis hakkında zayıf hükmünü verenlere karşın, Ebû Bekr İbn Huzeyme (ö. 311/924) hadisi sahih kabul etmiş Ebû Muhammed Zekiyüddîn el-Münzirî (ö. 656/1258) Ebü'l-Fazl Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404) ve birçok hadis âlimi de hasen olarak değerlendirmişlerdir. Bk. Zekeriyâ Güler, "Vesile ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri (Tahric ve Değerlendirme)", *İLAM Araştırma Dergisi* 2/1 (1997): 99-101.

¹⁰⁸ Dahlân, *Hulâsatü'l-kelâm*, 316-317.

2- Fatıma binti Esed'in (r.anhâ) vefatından dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.) çok üzülmüş ve defin işlemleri ile kendisi ilgilenmişti. Annesinden sonra kendisine annelik yatığını belirtmiş, sonra yanı başında durarak Yüce Allah'tan onu affetmesini, ona merhamet etmesini istemişti. Seyyid Dahlân Hz. Peygamber'in (s.a.v.) duasını, "peygamberinin ve ondan önce gelen peygamberlerin hakkı için" ifadesi ile bitirmesini tevessülün delillerinden saymıştır.¹⁰⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisinden önce gönderilen peygamberlerin hakkı için Yüce Allah'tan talepte bulunması, sağ olsun veya vefat etmiş olsun "hak" ile tevessül etmenin caiz olduğunu göstermektedir.¹¹⁰ Ehl-i Sünnet inancında hiç kimsenin Yüce Allah üzerinde herhangi bir hakkı bulunmamaktadır. Hadis-i şerîfin metninde geçen "hak" ibaresinden kasıt, Yüce Allah'ın sevdiği kullarına ihsan ettiği lütuf ve onun katındaki sahip oldukları fazilet ile tevessül etmektir.¹¹¹

3- Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına gelip ondan gözlerinin açılması için dua isteyen görme engelli birisinden bahseden rivâyet, tevessülün açık delillerindendir. Osman Bin Huneyf gözü görmeyen bir adamın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "gözlerimin açılması, şifa bulması için bana dua et" dediğini, Hz. Peygamber'in de (s.a.v.) ona "dilersen dua ederim, dilersen de sabret, bu senin için daha hayırlı olur" dediğini söylemiştir. Akabinde adam "bana dua et" diyerek duayı seçtiğini, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de; "Git, abdest al. Sonra iki rekât namaz kıl ve şöyle de: 'Allah'ım! Rahmet nebisi olan Peygamberin Muhammed ile sana yöneliyorum. Ey Muhammed! Ben, şu ihtiyacımı gidermesi için seninle Rabbine yöneliyorum. Allah'ım, onu bana şefaâtçi kıl" diye dua etmesini tavsiye ettiğini, meclis daha dağılmadan şahsın denilenleri yapıp döndüğünü ve gözlerinin şifa bularak gördüğünü anlatır.¹¹² Seyyid Dahlân İbn Abdilvehhâb'ın şahsında tevessülü inkâr edenlere veya bu çeşit tevessülü sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v.)

¹⁰⁹ Dahlân, *Hulâsatü'l-kelâm*, 317-319; Hadisin kaynağı için bk. Ebu'l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.) 24/351; Nureddîn Ali el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 9/256-257.

¹¹⁰ Hasenî, *Mefâhîm*, 146.

¹¹¹ Güler, "Vesile ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri (Tahric ve Değerlendirme)", 101.

¹¹² Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen* (Riyad: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, 1998), "Deavat", 49 (No. 3578); Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, 2/279; İmam Ebî Abdillâh Muhammed el-Hâkim, *el-Müstedrek ala's-sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 1/458.

hayatıyla sınırlı tutanlara itiraz etmiştir. Mezkûr hadiste geçen amelîyeyi sahâbe-i kirâmın ve tâbiînün uyguladığını ifade etmiştir.¹¹³

4- İmam Nevevî'nin *el-Ezkâr* adlı eserinde "Sabah Namazının Sünnetinden Sonra Okunacak Dua" bölümünde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sabah namazının sünnetini kıldıktan sonra şöyle dua ettiği rivâyetine yer vermiştir: "Allah'ım! Cebrâil'in, Mîkâil'in, İsrâfîl'in ve Muhammed'in (s.a.v.) Rabbi! Ateşten sana sığınırım."¹¹⁴ Seyyid Dahlân, *el-Ezkâr*'ın şerhinde¹¹⁵ açıklandığı üzere duada zikredilen isimlerin özellikle belirtilmesi onlarla tevessül amacını taşımakta olduğunu söylemektedir.¹¹⁶

5- Hz. Ömer (r.a.) şöyle bir hadis rivâyet etmiştir: "Hz. Âdem hata işlediğinde, 'Ya Rabbi! Muhammed'in hakkı için beni affetmeni istiyorum, demiştir."¹¹⁷ Demek ki Hz. Peygamber (s.a.v.) daha yaratılmamışken atası Hz. Âdem (a.s.) onunla tevessül etmiştir. Ayrıca "*Bunun üzerine Âdem rabbinden bazı kelimeler aldı (bunlarla tövbe etti); rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu*"¹¹⁸ âyet-i kerîmesinde geçen "bazı kelimeler"den kastedilen mânanın, Hz. Âdem'in (a.s.) Hz. Peygamber (s.a.v.) ile tevessülü olduğunu söylemiş, Kurtubî tefsirinde¹¹⁹ de böyle geçtiğini ifade etmiştir.¹²⁰

Hz. Âdem'in daha yaratılmadan Peygamber Efendimiz'le (s.a.v.), Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) de üç büyük melek ile tevessül ettiğini

¹¹³ Dahlân, *Hulâsatü'l-keâm*, 319-320.

¹¹⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Ezkâr en-Neveviyye*, thk. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2004), 92. Bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/721, (No. 6610); Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, 2/219, (No. 3312).

¹¹⁵ Muhammed Ali b. Muhammed Allân el-Bekrî es-Sıddîkî, *el-Fütühâtü'r-Rabbâniyye ale'l-Ezkârî'n-Neveviyye* (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, ts.), 2/141-142.

¹¹⁶ Dahlân, *Hulâsatü'l-keâm*, 335.

¹¹⁷ Hadisin devamı şu şekildedir: Yüce Allah, "Ey Âdem! Muhammed'i nereden tanıdın". Ben daha onu yaratmamışım" dedi. "Ya Rabbi! Sen beni vücuda getirdiğinde, başımı kaldırdım. Gördüm ki, arşın sütunları üzerinde "La ilahe illallah, Muhammedun resûlullah" yazılıdır. O zaman anladım ki, sen ancak sana en sevgili olanın ismini kendi isminin yanına yazarsın. Yüce Allah şöyle buyurdu: "Ey Âdem, doğru söyledin. O benim yaratıklarımın arasında en sevdiğimdir. Onun hakkı için benden istediğinden seni bağışladım. Eğer Muhammed olmasaydı seni yaratmazdım." Hâkim, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, 2/672 (No. 4228); Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, thk. Abdulmu'tî Kal'acî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), 5/489. Bahsi geçen hadis hakkında hadis âlimleri arasında ihtilaf vardır. Sahih, zayıf ve mevzu diyenler çıkmıştır. Hâkim, Suyûtî, Sübkî, Belkinî gibi âlimler sahih olduğuna hükmettiği hadisin detaylı tahriri için bk. Hasenî, *Mefâhîm*, 119-128.

¹¹⁸ Bakara 2/37.

¹¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. el-Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/481

¹²⁰ Dahlân, *Hulâsatü'l-keâm*, 320.

gösteren rivayetler, peygamberler veya meleklerle tevessül yapılabileceğini göstermektedir. Ancak Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) "isteyenlerin hakkı için" ifadesi tüm müminlerin vesile kılınabileceğini göstermektedir. Hadis-i şeriflerde kullanılan "hakkı için" sözü ise "mertebesi" manasına gelmektedir. Nitekim İmam Sübkî (öl. 756/1355) de "hak" lafzının pâye ve makam anlamlarını ifade ettiğini belirtmiştir.¹²¹

b- Sahâbe-i Kirâmın Tevessülü

1- Hz. Ömer döneminde meydana gelen şu hadise tevessülün delilleri arasındadır: "Kıtlık dönemde Bilal b. Hâris (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrine seslenerek şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'tan ümmetin için yağmur talep et. Çünkü ümmetin helâk oldu." Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Bilal b. Hâris'e (r.a.) rüyasında görünerek yağmura kavuşacaklarını haber vermiştir."¹²² Seyyid Dahlân, buradaki delilin Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) adama rüyasında görünmesinin olmadığını, çünkü rüyayı gören kişinin düste geçen konuşmaları tam kavrayamama ihtimali bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca rüyâ her ne kadar gerçek olsa da rüyalar hükümler için delil teşkil etmez. Bu rivâyette tevessülün caiz olduğunu gösteren en önemli kısım, Bilal b. Hâris (r.a.) gibi sahâbeden olan bir zatın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrine gelerek ona seslenmesi, kıtlıktan kurtulmaları için ümmetine dua etmesini istemesidir.¹²³

2- Hz. Ömer'in (r.a.) yağmur yağdırması için Yüce Allah'a Hz. Abbâs (r.a.) ile tevessül etmesi genel manada tevessüle delildir.¹²⁴ Hz. Peygamber'in (s.a.v.), "Şüphesiz Yüce Allah, hakkı Ömer'in dili ve kalbine yerleştirmiştir"¹²⁵ hadis-i şerifinden hareketle Hz. Ömer'in diğer şer'î konularda olduğu gibi tevessül mevzuunda da örnek alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Tevessülün genel anlamdaki meşruluğuna itirazların kesilmesi

¹²¹ Takiyyuddîn Ali es-Sübkî, *Şifâ'u's-sekâm fi ziyâreti hayri'l-enâm* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008), 366.

¹²² Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dâru't-Tâc, 1989), 6/356-357; İmam Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bâri bi şerhi sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrut: Dârü'l-Marife, ts), 2/495-496.

¹²³ Dahlân, *Hulâsatü'l-keâm*, 320.

¹²⁴ Hadis-i şerifin detaylı incelemesi ve bunun üzerinden İbn Teymiyye'ye yapılan reddiye için bk. Gözüin, "İbn Teymiyye'nin Tevessül Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım", 22-25.

¹²⁵ Heysemî, Mecmeu'z-zevâid, 9/66; Hâkim, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, 3/93 (No. 4501); Ebû Dâvûd Süleymân es-Sicistânî, *Sunen-u Ebi Dâvûd* (Riyad: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, ts), Harâc: 18 (No. 2961).

gerektiğini söylemiştir. Ona göre Hz. Ömer'in (r.a.) açık bir şekilde tevessül den bahsetmesi sağ olan veya vefat eden biriyle tevessül yapılabileceğini, yine peygamber haricindeki birisiyle de tevessülün meşru olduğunu göstermektedir.¹²⁶ Eğer Hz. Ömer Hz. Peygamber (s.a.v.) ile tevessül yapsaydı onun dışında başka biriyle tevessül yapılamaz manasını çıkararak söyleyirdi.¹²⁷ Seyyid Dahlân, sadece hayatta olanlarla tevessül yapılabilir görüşünü dile getirenlerin Hz. Abbâs ile yapılan tevessülü kendilerine dayanak kabul etmelerinin sahâbe-i kirâm'ın uygulamalarına göre batıl olduğunu ifade etmiştir. Yine yukarıda geçen delillere göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hem hayatında hem de vefatından sonra kendisiyle tevessülde bulunulduğunu, hatta daha yaratılmadan kendisiyle tevessül edildiğini söylemiştir.¹²⁸

Seyyid Dahlân hayatta olanlarla tevessül yapılabileceğini "aksi delillere rağmen" vefat edenlerle tevessülün meşru olmadığını iddia edenlerin inanç yönünden tehlikeli bir duruma düştüklerini belirtir. Ona göre bu inançta olanlar, hayatta olanların "eşyanın yaratılışında" tesirde bulunabildiklerine ama ölümlerinin tesirde bulunamayacağına kanidirler. Halbuki tesiri yaratan sadece Yüce Allah'tır. Ayrıca tevessül, şefaât ve istigâsenin aynı anlamları taşıdığını, bunun da "Yüce Allah'ın sevdiklerinden birisi ile teberrükte bulunma" olduğunu ifade etmiştir. Yüce Allah'ın sevdiklerinden dolayı kullarına merhamette bulunduğunu, vefat etmiş veya sağ olmaları arasında bir fark olmadığını, en nihâyetinde gerçek yaratan ve hakiki müessirin Cenâb-ı Hakk olduğunu söylemiştir.¹²⁹

3- Tevessülün delillerinden bir rivâyet de şöyledir: "Medine halkı bir sene çok şiddetli kıtlık çekti. Hz. Âişe'ye (r.anhâ) sızlandılar. Hz. Âişe onlara; "Allah Resûlünün kabrine küçük bir pencere açın ki, onunla gökyüzü arasında bir perde olmasın" dedi. Bunu yaptılar ve akabinde yağmur yağdı. Hatta o sene otlar yeşerip develer semirip bol yağ verdi."¹³⁰ Seyyid Dahlân, bu rivâyeti aktardıktan sonra Semhûdî'den nakille¹³¹ ziyaretçilerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabri-i şerîfini ziyaret ederken kibleyi arkalarına

¹²⁶ Dahlân, *Hulâsatü'l-keâm*, 323.

¹²⁷ Dahlân, *Hulâsatü'l-keâm*, 324.

¹²⁸ Dahlân, *Hulâsatü'l-keâm*, 325.

¹²⁹ Dahlân, *Hulâsatü'l-keâm*, 325.

¹³⁰ Ebû Muhammed Abdullah ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Dârü'l-Muğnî, 2000), 1/227 (No. 93).

¹³¹ Semhûdî, *Hulâsati'l-vefâ*, 1/87-103.

arak olarak ona dönmelerinin, günahlarının affı ve ihtiyaçlarının giderilmesi için onun zatıyla tevessül etmelerinin daha uygun olacağını bildirmiştir.¹³²

4- Hz. Peygamber'in (s.a.v.) halası Hz. Safiyye, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) için nazmettiği mersiyyede şöyle bir ifade kullanmıştır:

Ey Allah'ın resulü sen bizim ümidimizdin, bize iyi davranır, kaba değildin¹³³

Hz. Safiyye'nin (r. anhâ) "sen bizim recâmızdın" diyerek Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) nidâ etmesi ve sahâbe-i kirâmın bu konuda susarak onu tasvip etmesini tevessülün bir diğer delilidir.¹³⁴

5- Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) huzuruna gelerek Müslüman olan Sevâd b. Kârib bir şiir söylemiş ve bir beytinde "Sen Resuller içinde vesile edinmeye en yakın (layık) olansın" demiş, bir başka yerde de "bana şefaet et, şefaatinin olmayacağı günde" demiştir.¹³⁵ Burada geçen vesile ve şefaet talebine bir müdahale olmamış, bilakis tasvip edilmiştir.¹³⁶

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz, fiil ve davranışlarının en iyi analizini yapıp onu takip eden sahâbe-i kirâmın, onunla tevessül ettiğini bildiren pek çok rivayet olduğu görülmektedir. Bu rivayetlere bakıldığında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sağlığında veya vefatından sonra kendisi ile tevessül edilmesi arasında bir fark görülmediği ortaya çıkmaktadır.

c- Selef Ulemâsının ve Diğerlerinin Tevessülü

1- Ebû Ca'fer el-Mansûr (öl. 158/775) Medine-i Münevver'e de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret ederken İmâm Mâlik'e "Ya Ebû Abdillâh! Kibleye mi yoksa Allah'ın Resûlüne mi dönerek dua edeyim?" dediğinde, İmâm Mâlik: "Niçin ondan yüzünü çevireceksin? O hem senin hem de baban Âdem'in vesilesidir. Bilakis Allah'ın Resûlüne dön. Onunla şefaet iste, Yüce Allah onu sana şefaetçi kılacaktır"¹³⁷ demiştir. Seyyid Dahlân, İmâm Mâlik'in Abbâsîler'in ikinci halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un sorusuna bu şekilde cevap vermesini, tevessülün ve Hz.

¹³² Dahlân, *Hulâsatü'l-kelâm*, 327-328.

¹³³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 24/320.

¹³⁴ Dahlân, *Hulâsatü'l-kelâm*, 323-324.

¹³⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 7/92.

¹³⁶ Dahlân, *Hulâsatü'l-kelâm*, 333.

¹³⁷ Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ, thk. Abduhu Ali Kûşek (Dubai: Vahdeti'l-Buhûsi ve'd-Dirâsât, 2013), 520-521.

Peygamber'in (s.a.v.) kabrine yönelerek dua etmenin delilleri arasında saymıştır:¹³⁸

Seyyid Dahlân, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) kabr-i şerîfi ziyaret edilirken Utbî'nin (öl. ?) naklettiği şu rivâyete göre davranmanın en güzel usul olacağını bildirmiştir. "Utbî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrinin yanında oturduğu sırada bir bedevînin gelerek kabre şöyle seslendiğini söyler: "Ey Allah'ın elçisi! Yüce Allah sana dosdoğru bir kitap indirerek şöyle demiştir: *"Eğer onlar kendi nefislerine zulmettiklerinde sana gelip Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi ve Peygamber de onlar için mağfîret dileseydi, şüphesiz Allah'ı çok affedici ve merhamet edici bulurlardı."*¹³⁹ İşte sana geldim, günahlarıma tevbe etmiş ve seni Yüce Allah'a sefaatçi kılmış bir halde." Bedevî daha sonra ağlayarak şu beyitleri terennüm etmiştir:

Ey bu ovaya defnedilenlerin en hayırlısı, ova ve tepe onun kokusuyla güzelleşti
İçinde bulunduğun kabre canım feda olsun, iffet, cömertlik ve kerem oradadır

Daha sonra bedevi istiğfar edip gitti. Beni uyku bastırdı. Hz. Peygamber'i (s.a.v.) gördüm. Bana şöyle dedi: "Ey Utbî, git bedevîye yetiş ve Allah'ın onu bağışladığını müjdele."¹⁴⁰ Seyyid Dahlân rivâyeti naklettikten sonra kıssada geçen rüyanın delil olarak değerlendirilmediğini, âlimlerin rivâyeti hüsn-ü kabul ile karşılayıp eserlerine almalarının esas dayanak olduğunu belirtmiştir.¹⁴¹

Ardından yukarıda geçen rivâyeti destekleyen bir hadis-i şerîfi de nakletmiştir: "Hayatta olmam sizler için hayırlıdır, benimle konuşursunuz, ben de sizinle konuşurum. Vefatım da sizin için hayırlıdır. Amelleriniz bana gösterilir. Hayır görsem Allah'a hamd ederim, kötülük görsem sizin için mağfîret dilerim."¹⁴²

¹³⁸ Dahlân, *Hulâsatü'l-keâm*, 321.

¹³⁹ Nisa: 4/64.

¹⁴⁰ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurâni'l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Riyâd: Dâru Taybe li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1999), 2/348; Ebü Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *el-Câmiu' li Şuabi'l-İman*, thk. Muhtar Ahmed Nedvî (Riyâd: Mektebetü'r-Ruşd, 2003), 6/60 (No. 3880); Ebü Zekeriyâ Muhayiddîn b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' Şehu'l-Mühezzeb* (b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.), 8/274.

¹⁴¹ Dahlân, *Hulâsatü'l-keâm*, 328.

¹⁴² Dahlân, *Hulâsatü'l-keâm*, 328; Hadis-i şerifin kaynağı için bk. Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf ez-Zerkânî, *Şerhu'z-Zerkânî alâ Muwattai'l-İmâm Mâlik*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2003), 1/151; Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf

2- Seyyid Dahlân, Allâme el-Heytemî'nin (öl. 974/1567) kitabında İmam Şâfiî'nin (öl. 204/820) Bağdat'ta bulunduğu günlerde bazen İmam Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) kabrine gelerek onunla tevessül ettiğine dair naklettiği rivayeti de¹⁴³ ayrı bir delil olarak zikretmiştir.

3- İmâm Şâfiî, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) ehl-i beytiyle tevessülü eder ve şu şekilde dua ederdi.

Ehl-i Beyt benim dayanağımdır, onlar Allah'a ulaşmaya vesilemdir

Ümit ederim ki yarın onların hatırına affedilirim, kitabım sağ elimden verilir¹⁴⁴

4- İmam Tirmizî, rüyasında Yüce Allah'ı gördüğünü, imanını koruyup iman üzere ölmeyi nasıl başarabileceğini sorduğunda şöyle cevap aldığını belirtir: "Her sabah namazının sünnetinden sonra farzından önce; 'Allah'ım! Hasan'ın (r.a.), kardeşinin, ceddinin, çocuklarının, annesinin ve babasının hürmetine beni bu üzüntülü durumdan kurtar. Ya Hayyu ya Kayyum Ya Ze'l-Celâli ve'l-İkrâm kalbimi marifetinin nûru ile dirilt. Ya Allah ya Allah ya Allah ya Erhame'r-Râhimîn." Bu rüyadan sonra İmam Tirmizî bu şekilde dua etmeye devam etmiş ve öğrencilerine de tavsiye etmiştir. Seyyid Dahlân, İmâm Tirmizî gibi kendisine uyulan bir allâmenin tevessülle amel etmesini ve çevresine tavsiye etmesini tevessülün meşruiyetine delil saymaktadır. Ona göre "bu münkirlerden başka" ne selef ne de halef âlimlerinden hiçbirisinin tevessüle karşı çıkmadığını söyler.¹⁴⁵ Burada şunu söylemek gerekir ki, Seyyid Dahlân'ın İmâm Tirmizî'nin rüyasını naklederek bunu delil olarak sunmasından dolayı onu eleştirenler olmuştur.¹⁴⁶ Halbuki Seyyid Dahlân birçok yerde rüyanın şer'i bir delil

b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Ali el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmii's-Sağîr* (Beyrut: Dâru'l-Marîfe, 1972), 3/401 (No. 3771).

¹⁴³ "İmâm Şâfiî Bağdat'ta bulunduğu sıralarda İmâm Ebû Hanîfe ile tevessülde bulunduğu kendisi şöyle anlatmıştır: "Ben İmam Ebû Hanîfe ile teberrükte bulunurum. Onun kabrine gelirim. Bir ihtiyacım olduğunda iki rekât namaz kıldıktan sonra onun kabrine gelir, orada Yüce Allah'a dua ederim. Bu şekilde duam süratle kabul edilir." Bkz. Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Heytemî, *el-Hayrâtu'l-hisân fî menâkibi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (Şam: Daru'l-Hudâ ve'r-Reşâd, 2007), 157.

¹⁴⁴ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Heytemî, *es-Savâiku'l-Muhrika alâ ehli'r-rafâi ve'd-dalâli ve'z-zendeka*, thk. Abdurrahman b. Abdillâh et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 2/524.

¹⁴⁵ Dahlân, *Hulâsatü'l-kelem*, 335; Aynı rivayeti Seyyid Dahlân'dan son dönemin âlimlerinden Yusuf en-Nebhânî de almıştır. Bk. Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, *Şevâhidü'l-Hakk fî İstigaseti bi Seyyidi'l-halk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007), 124.

¹⁴⁶ Muhammed b. Nesîb b. Abdürrezzak er-Rifâi, *et-Tevassul ilâ hakikati't-tevessül* (Beyrut: Dâru'l-Lübnan li't-Tabâeti ve'n-Neşr, 1979), 1

olamayacağını ifade etmiştir. Onun üzerinde durduğu husus tevessülün tüm delillerinin yanı sıra ümmetin selef âlimlerinin ve onlardan sonra gelen ulemanın da tevessülle amel etmeleridir.¹⁴⁷

5- Diğer tüm delillerin yanında muhakkik bir âlim olarak nitelediği Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'nin şu tavsiyesini de eklemiştir: "Kimin Yüce Allah'tan bir dileği varsa kabul edilmesi için İmam Gazzâlî ile tevessülde bulunsun."¹⁴⁸

Yukarıda sıralanan rivayetlere bakıldığında *Mefâhim*'de¹⁴⁹ de işaret edildiği gibi bunları kitaplarına alıp nakleden veya bu eserlere şerh düşen âlimlerden hiç birisi zikredilen tevessül çeşitlerinin küfür olduğuna dair en ufak bir görüş bildirmemiştir. Benzeri bir tasarrufta bulunan müminleri şirk ile itham edenlerin bu durumu nazar-ı itibara almamaları düşündürücüdür.

Sonuç

Seyyid Dahlân, Osmanlı'nın son döneminde Mekke-i Mükerrreme'de yaşamış önemli bir âlim ve sûfidir. Onun ilimle iştigal eden ve tasavvufî geçmişi olan bir aileye mensup olmasının, maddî ve mânevî alanlardaki yetkinliğinin temelini oluşturduğu söylenebilir. Mekke-i Mükerrreme'de mukim olanların yanı sıra belli aralıklarla orada ikamet eden birçok âlimden ders almıştır. Bunların içinden en önemlileri Şeyh Osman b. Hasan ed-Dimyâtî eş-Şâfiî el-Ezherî el-Mekkî olup kendisinden hem zâhiri hem de bâtinî ilimleri tahsil etmiştir. Döneminde fetva konusunda merci konumuna gelen Seyyid Dahlân'ın zâhiri ilimlerdeki üstünlüğü ve tanınmışlığı tasavvufî yetkinliğini perdelemiş olsa da esasında o aynı zamanda Halvetiyye Ayderûsiyye, Kâdiriyye, Nakşibendiyye ve Şâzeliyye tarikatlarından icazet almış bir mürşid idi.

Hayatını öğrenci yetiştirme, eser telif etme ve insanların problemlerini çözmeye adanmış Seyyid Dahlân, toplumda saygın bir konuma sahip olmuştur. O öğrencilerin ayağına gelmesini beklememiş, bizzat kendisi gidip ilim talipleriyle buluşmuştur. Öğrenci yetiştirme hususunda ise tüm malını harcamaktan çekinmemiştir. Seyyid Dahlân, en ücra köşelere ve

¹⁴⁷ Dahlân, *Hulâsatü'l-keâm*, 320,328.

¹⁴⁸ Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân ve ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân*, 3/249.

¹⁴⁹ Hasenî, *Mefâhîm*, 150-151.

bedevîlerin bulunduğu kırsal bölgelere bizzat giderek ilim talebelerinin yetişmesi için elinden gelen gayreti göstermiş, kendisinden sonra gelen âlim ve mürşitler için örnek bir uygulama ortaya koymuştur.

İlim ve ibadet ile dolu bir ömrün yanında çok sayıda eser telif etmesi, Seyyid Dahlân'ın bereketli bir hayat sürdürdüğünü göstermektedir. Ancak ifade edilebilir ki velûd bir müellif olan Seyyid Dahlân'ın hayatı, eserleri ve düşüncesi hakkında yapılan akademik araştırmalar oldukça sınırlı kalmıştır. Yazdığı eserlerin bir bölümü daha hayattayken bir bölümü de vefatından sonra basılmıştır. Bazısının tahkikli neşri yapılmasına rağmen bir kısım eserlerinin ilgili kütüphanelerin yazma eserler bölümünde olduğu tespit edilmiş, bir kısmının da sadece kaynaklarda isminin geçtiği görülmüş ve herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır. Seyyid Dahlân'ın birçok alanda eser telif ettiği, bir bölümünün güncel konuları da içerdiği görülmüştür. Bir yandan Vehhâbîlerin tefrit derecesindeki fikirleriyle diğer yandan ifrat noktasında olan fırkaların düşünceleriyle mücadele etmiştir.

Seyyid Dahlân'ın eserlerinde işlediği konulardan birisi de tevessüldür. Birçok eserinde işaret ettiği bu konuya *Hulâsatü'l-keîâm* adlı eserinin bir bölümünü ayırmıştır. Ona göre tevessülün tüm nevileri caizdir. Bazı grupların, özellikle kendilerini İbn Teymiyye'nin takipçileri olarak gören Vehhâbîlerin, şahıslarla tevessül konusunda Müslümanları tekfire varan söylemlerini nasların ışığında eleştirmiştir. Seyyid Dahlân'ın eserinde görüşlerini temellendirmek için Hz. Peygamber'in (s.a.v.), sahâbe-i kirâmın, selef âlimlerinin sözlerini ve diğer Ehl-i Sünnet ulemasından nakledilen uygulamaları referans aldığı görülmüştür. Nakledilen rivayetlerin sıhhat dereceleri veya tahrircileri ile ilgili özel çalışmalar olduğunu ancak söz konusu rivayetlerin Ehl-i Sünnet âlimlerinin kaynaklarında da çokça kullanıldığını ifade etmek mümkündür.

Büyük bir ilmî birikime ve tasavvufî altyapıya sahip olan Seyyid Dahlân'ın tevessül hakkındaki delillere bütüncül yaklaşımının ve yorumları, konunun anlaşılmasına önemli katkısının olduğunu söylemek mümkündür. Seyyid Dahlân'ın açıklamalarında dikkat çeken bir husus da şu ki, şahıslarla tevessül dahil bütün tevessül çeşitlerinin caiz olduğunu söyleyenler çok önemli referanslar öne sürmüşlerdir. Buna rağmen Vehhâbîler gibi bazı gruplar tarafından tekfir edilmişlerdir. Halbuki insaf

gereği kendilerine sunulan karşı deliller neticesinde en azından kendileri gibi düşünmeyenleri tekfir etmekten geri durmaları pekâlâ mümkündür.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Akyüz, Hüseyin. "Ebû Reyye'nin Tevessül Hadisi Konusundaki Görüşlerinin Tahlihi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11 / 1 (Şubat 2011): 35-72.
- Askalânî, İmam Ahmed b. Hacer. *Fethu'l-bârî bi şerhi sahihi'l-Buhârî*. thk. Muhibbüddîn el-Hatîb. Beyrut: Dârü'l-marife, ts.
- Ataç, Ali. *Kelâm ve Tasavvuf Açısından Tevessül*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1993.
- Aycan, İrfan. "Dahlân, Ahmed b. Zeyni". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 8/416-417. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-müsavvifin*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1951.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin. "Tasavvufî Bir Terim Olarak Tevessül ve Vesîle". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/2 (1999), 33-48.
- Bârûnî, Ömer Ali. "Risâletün fi'l-Mebniyyât". *Mecelletü Şemâ el-Cenûb*, 9 (Haziran 2017), 7-26.
- Baytâr, Abdürrezzak. *Hilyetü'l-beşer fi tarihî'l-karnî's-sâlisi aşer*. 3 Cilt thk. Muhammed Behcet el-Baytâr. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1993.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *el-Câmiu' li Şuabi'l-İman*. 14 Cilt. thk. Muhtar Ahmed Nedvî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi. *Sâhihu'l-Buhârî*. thk. Ebu Suheyb el-Kermî. Riyad: Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, 1998.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Ceyhan, Semih. "Harirîzâde'ye Göre Şeyh Şabân-ı Veli ve Şa'baniyye Yolu" *Hoca Ahmed Yesevî'den Şeyh Şabân-ı Veli ve Sonrası Türk Düşünce Hayatı*. 251-267. Kastamonu: Kültür Konseyi, 2018.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *Mu'cemü't-tarifât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşavî. Kahire: Dârü'l-Fadîle. 2004.
- Çeker, Orhan. *Tasavvufî Meselelere Fıkhi Bakış*. İstanbul: Rihle Kitap, 2. Basım, 2020.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeyni. *Risâletün fi cevâzi't-tevessül*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1435/2014.

- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *ed-Devletu'l-Usmâniyye mine'l-cüz'î's-sânî min kitâb el-Futûhâtü'l-İslâmiyye*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2012.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *ed-Dürerü's-seniyye fi'r-reddi 'ale'l-Vehhâbiyye*. Kahire: Matbaatü'l-Behiyye, 1299/1882.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *el-Âsâr fi'l-İstimtâr*. Mısır: Matbaatü Medresete Validete Abbâsi'l-Evvel, 1329/1911.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *el-Ezhârü'z-Zeyniyye fî şerhi metni'l-Elfiyye*. Mekke: Matbaatü'l-Miriyye, 1892.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *el-Fethu'l-mübîn fi fezâilil-hulefâi'r-râşidîn*. Mısır: y.y., 1304/1885.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *el-Fütûhâtü'l-İslâmiyye ba'de muğiyyi'l-fütûhâtü'n-nebeviyye*. Mısır: Matbaatü's-Seâde, 1330/1912.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Esne'l-metâlib fî necâti Ebî Tâlib*. thk. Hasan b. Ali es-Sekkâf. Amman: Dârü'l-İmâm en-Nevevî, 1428/2007.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Esne'l-metâlib fî necâti Ebî Tâlib*. thk. Hasan b. Ali es-Sekkâf. Amman: Dârü'l-İmâm en-Nevevî, 1428/2007.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve'l-âsarü'l-Muhammediyye*. Mısır: Matbaatü'l-Vehbiyye, 1293/1876.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Fethu'l-cevâdi'l-Mennân 'ale'l-akîdeti'l-müsemmâti bifeyzi'r-Rahmân*. Hudeyde: Dârü'l-Eşâireti li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1438/2017.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Fitnetü'l-Vehhâbiyye*. İstanbul: Işık Kitabevi, 1978.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Hulâsatü'l-kelâm fî beyâni ümerâi'l-beledi'l-harâm*. Mısır: Matbaatü'l-Hayriyye, 1305/1887.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Hulâsatü'l-kelâm fî beyâni ümerâi'l-beledi'l-harâm*. thk. Ebü Abdillâh Muhammed el-Misrî-Re'fet Abdulaziz. Pakistan: el-Mektebetü'ş-Şâzeliyye, ts.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Hulâsatü'l-kelâm fî beyâni ümerâi'l-beledi'l-harâm*. thk. Ebü Abdillâh Muhammed el-Misrî-Re'fet Abdulaziz. Pakistan: el-Mektebetü'ş-Şâzeliyye, ts.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Mecmûu hamsi resâil*. Mısır: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Mecmûun müştemilün alâ erbai resâil*. Mekke: el-Matbaatü'l-Miriyye, 1311/1893.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Mecmûun müştemilün alâ erbai resâil*. Beyrut: el-Mektebetü's-Sekâfiyye, ts.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Menhelü'l-'atşân 'alâ Fethi'r-Rahmân fî tecvidi'l-Kur'ân*. Mısır: Matbaatü'ş-Şerefiyye, 1298/1881.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Merviyât ve icâzât Ahmed b. Zeynî Dahlân*. Riyad: Riyad Üniversitesi Yazma eserler Bölümü, 2231, 1a-7a.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Risâletü'n-nasr fi zikri vakti salâti'l-'asr*. Mısır: Matbaatü'l-Meymeniyye, 1396/1976.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Risâletün bürrizet 'ale'l-a'yân fî ebhâ hulle müte'allikatün bi fenni'l-cebri ve'l-mukâbele*. Riyad: Riyad Üniversitesi, Yazma eserler Bölümü, 1577, 1a-24b.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeynî. *Risâletün fî fenni'l-vad'*. Riyad: Riyad Üniversitesi, Yazma eserler Bölümü, 1578, 1a-8b.

- Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeyni Dahlân: *Hayat, Eserlerine "Hulâsatü'l-Kelâm Fi Beyâni Ümerâ'î'l-Beledi'l-Harâm" Adlı Eserinde Tevessül Hakkındaki Görüşleri*
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeyni. *Risâletün fi keyfiyyeti'l-münâzarati ma'a's-Şî'a ve'r-reddi 'aleyhim*. Mısır: Matbaatü's-Seâde, 1323/1905.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeyni. *Risâletün fi'l-belâğeti*. Riyad: Riyad Üniversitesi, Yazma eserler Bölümü, 2322, 1a-5b.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeyni. *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*. Beyrut: Şirketu Dârü'l-Meşâri', 1435/2014.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeyni. *Tarihu eşrâfi'l-Hicâz*. thk. Muhammed Emîn Tevfik. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 1993.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeyni. *Târihu'd-düveli'l-İslâmiyye bi'l-cedâvili'l-mardiyye*. Kahire: Matbaatü'l-Behiyye, 1306/1888.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeyni. *Tenbîhü'l-gâfilin muhtasarü Minhâci'l-âbidin*. Riyad: Riyad Üniversitesi, Yazma eserler Bölümü, 1313, 1a-90b.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeyni. *Teyşîru'l-usul ve teshîlü'l-vüsûl li mârifeti'r-Rabbi ve'r-Resûl*. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu. 1349/1930.
- Dahlân, Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeyni. *Ukûdu'd-dürer fi tahkiki'l-kavli bi'l-Mehdiyyi'l-müntazar*. Riyad: Riyad Üniversitesi, Yazma eserler Bölümü, 843, 1a-5b.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. Riyad: Dârü'l-Muğni, 2000.
- Demirdaş, Öncel. "Çerkeşi Mustafa Efendi ve Çerkeşiyye Tarikati". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / 42 (Haziran 2019): 135-158.
- Dimyâtî, Allâme Ebî Bekr Şettâ. *Nefhatü'r-Rahmân fi menâkibi seyyid Ahmed Zeyni Dahlân*. thk. İbn Harcû el-Câvi. b.y.: Mektebetu İbn Harcû, 2016.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Sedd-i Zerâi". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 36/277. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ebû Dâvûd, Süleymân es-Sicistânî. *Sünen-u Ebi Dâvûd*. Riyad: Beytül-Efkârî'd-Devliyye, ts.
- Elmustafa, Muhammed. *Tevhid ve Şirk Açısından Kelâmcılara Göre Tevessül*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Gözün, Abdulvehhab. "İbn Teymiyye'nin Tevessül Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / 13 (Haziran 2018), 15-42.
- Gül, Halim. "Halveti-Şâbânî Şeyhi Mustafa Kemâleddin Bekrî Ve Hediyyetül-Ahbâb Adlı Eseri". *I. Uluslararası Şeyh Şâban-ı Velî Sempozyumu*. ed. Burhan Baltacı- Ahmet Özdemir. 2/255-274. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Güler, Zekeriya. "Vesile ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri (Tahrir ve Değerlendirme)". *İLAM Araştırma Dergisi* 2/1 (1997): 83-132.
- Güler, Zekeriya. "Vesile ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 4/10 (2003), 45-98.
- Hâkim, İmam Ebî Abdillâh Muhammed. *el-Müstedrek ala's-sahihayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Hanbel İmam Ahmed bin. *Müsned*. thk: Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1995.
- Hasenî, Seyyid Muhammed b. Seyyid Alevî. *Mefâhîm Yecibu en Tusahhah*. Dubai: Dâiretü'l-Evkâfi ve-ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 10. Basım, 1995.

Mesut YİĞİT

- Heysemî Nureddîn Ali. *Mecmeu'z-zevâid*. thk. Husâmeddîn el-Kudsî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
- Heytemî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *es-Savâiku'l-muhrika alâ ehli'r-rafdi ve'd-dalâli ve'z-zendeka*. thk. Abdurrahman b. Abdillâh et-Türki. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Hüseynî, Muhammed Halil el-Murâd. *Silkü'd-dürer fi a'yâni'l-karnî's-sâni aşer*. 4 Cilt. b.y.: Dâru İbn Hazm, 1988.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Kitâbu'l-musannefi'l-ehâdisi ve'l-âsar*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Beyrut: Dâru't-tâc, 1989.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrül-Kurâni'l-Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyâd: Dâru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999.
- İbrahim, İbrahim Muhammed Reşâd. "el-Menhecü'n-Nakdi İnde İmâmi'l-Haremeyn Ahmed b. Zeynî Dahlân". *Silsiletu Ebhâsi'l-Mu'temeri's-Senevi'd-Devli "Keyfe Nakreu'l-Felsefe"*. 3/452-497. İskenderiyye: y.y., 2018.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgîb. *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998.
- Kazvîni, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî 1972.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî. *Fihrisü'l-fehâris ve'l-essât ve mu'cemü'l-meâcim ve'l-meşihât ve'l-müselâlat*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982.
- Kurân Yolu*. Erişim 18 Kasım 2021. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>
- Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006.
- Muallimî, Abdullâh b. Abdurrahman. *A'lâmü'l-Mekkiyyîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1421/2000.
- Muslu, Ramazan. *Mustafa Kemâleddîn Bekri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Erkam yayınları, 2005.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürreâf b. Tâcil'ârifin b. Nüriddîn Alî. *Fezvu'l-kadir şerhu'l-Câmi's-Sağîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1972.
- Nebhânî, Yûsuf b. İsmâil. *Şevâhidü'l-Hakk fi İstigaseti bi Seyyidi'l-halk*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2007.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Muhiddîn b. Şeref. *el-Mecmu' Şerhu'l-mühezzeb*. 20 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Ezkâr en-Nevevîyye*. thk. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- Râzî, Ebü Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtârû's-Sihâh*. thk. Şihâbüddîn Ebü Amr. Beyrut: Dâru'l-Meşârî', 3. Basım, 2009.
- Rifâî, Muhammed b. Nesîb b. Abdürrezzak. *et-Tevassul ilâ hakîkati't-tevessül*. Beyrut: Dâru Lübnan li't-Tabâeti ve'n-Neşr, 1979.
- Rüveyfî, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. 6 Cilt. thk. Abdullâh Ali el-Kebîr. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Sefâtünî, Muhammed Masum b. Sâlim es-Semarrânî. *Hâşiyetü Teşviki'l-Hallân alâ Şerhi'l-Âcurûmiyyeti li's-Seyyid Ahmed Zeynî Dahlân*. Mısır: Matbaatü isâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâühü, 1303/1886.

Seyyid Ahmed b. Seyyid Zeyni Dahlân: *Hayat, Eserleri ve "Hulasatü'l-Kelâm Fi Beyâni Ümerâ'î'l-Beledi'l-Harâm" Adlı Eserinde Tevessül Hakkındaki Görüşleri*

- Semhûdî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Abdillâh b. Ahmed b. Ali el-Hasenî. *Hulasatü'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ*. 2 Cilt. Şam: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1973.
- Senûsî, Rızâ b. Muhammed Safiyuddîn. *Devru ulemâi Mekketü'l-Mükeremete fi hidmeti's-sünneti ve's-sireti'n-nebeviyye*. Medine-i Münevvere: Mecmaü'l-Melik Fehd li Tabaatü'l-Mushafî Şerîf, ts.
- Serkîs, Yusuf İlyân. *Mu'cemü'l-matbûati'l-Arabiyyeti ve'l-muarrabe*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.
- Siddîkî, Muhammed Ali b. Muhammed Allân el-Bekrî. *el-Fütühâtü'r-Rabbâniyye ale'l-Ezkârî'n-Neveviyye*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, ts.
- Sübki, Takiyyuddîn Ali. *Şifâ'u's-sekâm fi ziyâreti hayri'l-enâm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- Taberânî Ebu'l-Kâsım Süleymân. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. Amman: Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', ts.
- TİT, Terâcim İbere't-Tarih. "Ahmed Zeyni Dahlân". Erişim 8 Eylül 2021. <https://tarajm.com/people/11604>
- Uludağ, Süleyman. "Ayderüsiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 4/234. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2. Basım, 2016.
- Yâfî, Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullah b. Es'ad b. Ali b. Süleymân. el- *Mir'âtü'l-cenân ve ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Yahsubî, Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz. *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*. thk. Abduhu Ali Kûşek Dubai: Vahdeti'l-Buhûsi ve'd-Dirâsât, 2013.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Tevessül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/6-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *300 Soruda Tasavvufî Hayat*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1431/2010.
- Zerkânî, Muhammed b. Abdalbâkî b. Yusûf. *Şerhu'z-Zerkânî alâ Muvattai'l-İmâm Mâlik*. thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2003.

